

Bronasta doba na Notranjskem in Primorskem Uvodnik in kratek oris

The Bronze Age in the regions of Notranjska and Primorska An introduction and brief outline

Biba TERŽAN

Izvleček

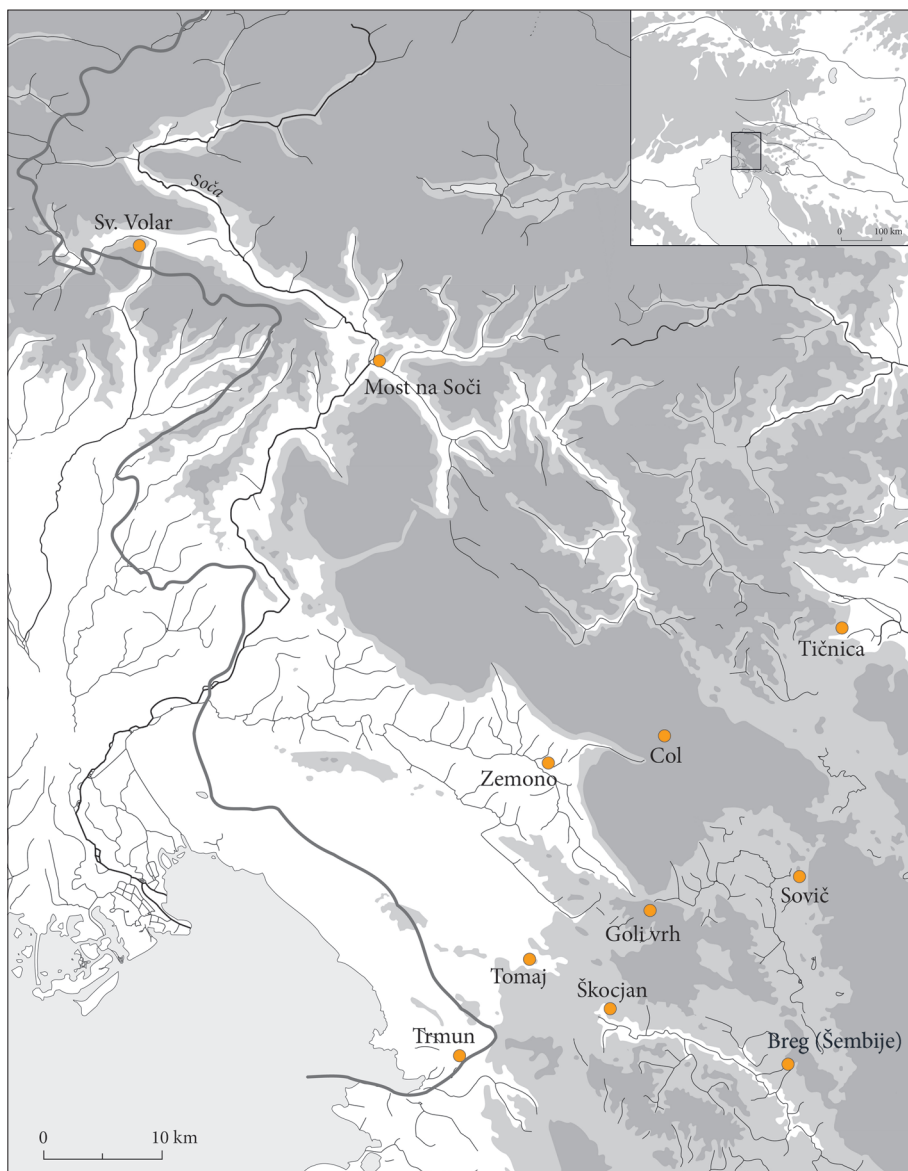
Za obdobje bronaste dobe je značilna kaštelirska kultura, ki je zaobjemala Istro in Kras, njeni vplivi pa so segali tudi v Vipavsko dolino in na Notranjsko. Značilna so gradišča z mogočnimi obzidji, zgrajena v suhozidni tehniki. Nova odkritja predstavljajo naselbinske najdbe, predvsem keramike, na neutrjenih vzpetinah in v vrtačah, zato se domneva, da gre za sledove ali začasnih bivališč, morda pastirjev, ali pašništva. Pozornost vzbuja tudi vrsta naselbin vzdolž severnega roba Vipavske doline, ki so bile nanizane ob glavni prometni poti proti prelazu na Razdrtem in dalje preko Postojnskih vrat s Sovičem vse do Vrhniko z naselbino na Tičnici ter na drugi strani njen odcep s krajšnico preko Cola. Vendar pa številne posamezne najdbe, zlasti iz pozne bronaste dobe, kažejo, da so potekale pomembne poti tudi preko Posočja proti severu. Medtem ko so bile grobne najdbe doslej odkrite le v manjšem številu, pa je za pozno bronasto dobo značilen pojav depojskih najdb, zlasti na Notranjskem in v Posočju, ki kažejo na eni strani na posebne obrede in na drugi na ekonomski potencial posameznih skupnosti.

Ključne besede: bronasta doba; kaštelirska kultura; naselbine; vrtače; depojske najdbe; posamezne najdbe; Kras; Notranjska; Posočje

Abstract

The Castellieri culture is a Bronze Age phenomenon that encompassed Istria and the Kras, while its influences extended into the Vipava Valley and Notranjska. Its most prominent feature is hillforts with massive drystone walls. New settlement finds, particularly pottery, on unfortified elevations and in dolinas suggest that the culture also involved short-lived settlements, most probably associated with pastoral activities. There are also newly-detected settlements that are believed to have lined the communications across the areas. A series of such sites line the main eastbound route leading along the northern edge of the Vipava Valley towards the pass at Razdrto, continuing with the settlement at Sovič across the Postojna Gate to the settlement on Tičnica above Vrhniko. Several sites lined the eastbound shortcut across Col. Numerous stray finds, particularly from the Late Bronze Age, indicate important routes leading northwards through the Soča Valley. The evidence from Notranjska and Primorska includes very few burials. In contrast, Late Bronze Age is characterised by hoard finds, especially in Notranjska and Posočje, which reveal specific ritual practices, but also the economic potential of individual communities.

Keywords: Bronze Age; Castellieri culture; settlements; dolinas; hoard finds; individual finds; Kras; Notranjska; Posočje

Sl. 1: Karta območja s pomembnejšimi bronastodobnimi naselbinami, obravnavanimi v prispevkih simpozija Gabrovčev dan in omenjenimi v besedilu tega članka. Za Zgornje Posočje glej tu Mlinar, sl. 1.

Fig. 1: Map of Notranjska and the Kras with the major Bronze Age settlements discussed in the contributions of the Gabrovec Day and mentioned in this article. For Zgornje Posočje, see here Mlinar, Fig. 1.

Leta 2022 smo začeli na arheoloških srečanjih, poimenovanih Gabrovčev dan, s tematsko novim, triletnim programom, posvečenim novim raziskavam bronaste dobe na območju današnje Slovenije. Prvo leto so bili predstavljeni novi izsledki raziskav iz Prekmurja in Štajerske,¹ v drugem letu iz osrednje Slovenije, tj. z Gorenjske, Dolenjske in iz Posavja,² v tretjem letu pa z Notranjske in Primorske. Na zadnjem simpoziju, ki se je odvijal

16. aprila 2024 v prostorih Narodnega muzeja Slovenije, se je zvrstilo kar 14 referatov, a tudi tokrat z obžalovanjem ugotavljamo, da jih je v pisni obliki prispelo na uredništvo Arheološkega vestnika le sedem. Kljub temu bomo poskušali na kratko podati oris na tem simpoziju predstavljenih tem o bronasti dobi, torej od poznega 3. tisočletja do prvih stoletij 1. tisočletja pr. n. št.³

¹ Glej Arheološki vestnik 75, 2024, 441–772.

² Glej Arheološki vestnik 76, 2025, 285–674.

³ Za okvirno datiranje bronaste dobe in posameznih kronoloških stopenj glej Črešnar, Teržan 2014.

PROLOG

Kakšna nova spoznanja o poselitvi bronaste dobe na območju zahodne Slovenije so prinesle raziskave v preteklih desetletjih najbolj ilustrira njihova primerjava s temeljno študijo Staneta Gabrovca, objavljeno v 4. knjigi monumentalnega opusa *Praistorija jugoslavenskih zemalja* iz l. 1983⁴, in preglednim člankom Janeza Dularja v jubilejni 50. številki Arheološkega vestnika iz l. 1999.⁵ Tako kot danes je tudi takrat predstavljala najbolj razpoznavni kulturni fenomen kaštelirska kultura, ki je obsegala območje Krasa in Istre, a je njeno poznavanje slonelo predvsem na slavnem delu Carla Marchesettija *I castellieri preistorici di Trieste e della Regione Giulia*, objavljenem davnega l. 1903 in ponatisnjenem l. 1981.⁶ Za nas pa je sedaj posebne pozornosti vreden tudi slovenski prevod *Prazgodovinska gradišča Trsta in Julijske krajine* z letnico izida 2020. Zanj sta poskrbela Radovan in Leander Cunja, spremna beseda je izpod peresa Petra Turka, moderne lidarske posnetke prazgodovinskih gradišč na Krasu in v Slovenski Istri pa je pripravil Jošt Hobič.⁷ Gre torej za novo izdajo, ki koristno združuje tradicionalni pristop z modernim in tako omogoča marsikakšen nov pogled na posamezno gradišče in hkrati na kaštelirsko kulturo kot celoto. Posebej naj opozorimo tudi na bogato ilustrirano monografijo o gradiščih v Tržaški pokrajini avtorjev Stanka Flega in Lidije Rupel, ki je izšla l. 1993 v samostojni slovenski izdaji v Trstu.⁸

Medtem je prišlo ne le do novih, predvsem zaščitnih raziskav na sicer še vedno maloštevilnih gradiščih, temveč tudi do sprememb, ki se tičejo datiranja kaštelirske kulture, predvsem njenih začetkov. Nove raziskave so namreč pokazale, da ni nastala šele v srednji bronasti dobi, kot so še domnevali Gabrovec, Cardarelli, Dular in mnogi drugi avtorji,⁹ temveč da je njene začetke iskati že mnogo prej, med 20. in 18. st. pr. n. št., torej v zgodnji bronasti dobi. Takšen časovni okvir nakazujejo predvsem radiokarbonske datacije in tudi tipološko-kronološke analize najdb, zlasti ke-

ramike z bronastodobnega gradišča Monkodonja¹⁰ v bližini Rovinja v Istri, kar sedaj potrjujejo tudi radiokarbonske datacije z gradišč na Tržaškem Krasu (glej tu Bernardini, Leghissa, sl. 10)¹¹.

Med pomembnimi objavami iz preteklih desetletij, ki so doprinesla k boljšemu poznavanju bronaste dobe v Sloveniji, tudi v njenih zahodnih predelih, naj omenim še kolokvij o bronasti dobi, ki se je odvil v Lendavi novembra 1986 in bil objavljen v Arheološkem vestniku 39–40. Gre za prispevke izpod peres Paole Korošec, Draga Svoljšaka, France Maselli Scotti in Francesce Bressan.¹² O novejših raziskavah z našega prostora pa smo poročali tudi na konferenci o prazgodovini in protozgodovini na območju Caput Adriae v Vidmu/Udinah l. 2014, objavljeni l. 2018 v 5. zvezku zbirke *Studi di preistoria e protostoria* s prispevki Alme Bavdek, Patricije Bratina in Petra Turka ter preglednim člankom Elisabethe Borgne s soavtorji.¹³ Poglejmo torej, kakšne novosti je prinesel "Gabrovčev dan" l. 2024 in kako lahko strnemo spoznanja dosedanjih raziskav.

KRONOLOŠKI IN KULTURNI ORIS

Na območju zahodne Slovenije se stikajo jugovzhodni obronki Julijskih Alp s severnimi Dinaridi, zato tod obstajajo najnižji in najlažje prehodni gorski prelazi, ki povezujejo severno Sredozemlje, vključno z Apeninskim polotokom, Padsko nižino in Benečijo, s srednjo Evropo, vključno z vzhodnoalpskim svetom, Karpatsko kotlino in balkanskimi deželami in preko njih dalje z vzhodno Evropo. Takšna geografska lega ob tako rekoč glavni komunikaciji med jugom in severom, zahodom in vzhodom evropske celine je delno pogojevala tudi kulturno podobo tega prostora, h kateremu prištevamo Notranjsko in Primorsko ter Istro (sl. 1).

⁴ Gabrovec 1983, 46–51.

⁵ Dular 1999, 84–87.

⁶ C. Marchesettiju kot izstopajoči osebnosti na različnih znanstvenih poljih sta bila posvečena dva simpozija in sicer l. 1993 v Trstu in l. 2003 v Devinu; glej Montagnari Kokelj 1994a; Bandelli, Montagnari Kokelj 2005.

⁷ Turk 2020; Hobič 2020.

⁸ Flego, Rupel 1993.

⁹ Gabrovec 1983, 49; Cardarelli 1983; Dular 1999, 85–87.

¹⁰ Hänsel, Mihovilič, Teržan 2015; Hellmuth Kramberger 2017.

¹¹ Vsi članki s simpozija Gabrovčev dan 2024, objavljeni v tem zvezku AV, so navedeni v besedilu z imenom avtorja oz. avtorjev, in sicer: glej tu Avtor ..., ostali citati literature in komentarji so v opombah.

¹² Glej Korošec 1988–1989; Svoljšak 1988–1989; Maselli Scotti 1988–1989; Bressan 1988–1989.

¹³ Bavdek 2018; Bratina 2018a; Turk 2018; Borgna et al. 2018.

I. Prehodno obdobje med bakreno in zgodnjo bronasto dobo

Prehodno obdobje med bakreno dobo/eneolitikom in zgodnjo bronasto dobo ostaja še vedno precejšnja *tabula rasa*. Izjemo predstavljajo jamska najdišča na Krasu in Notranjskem.¹⁴ Iz več jam se omenjajo keramične najdbe vučedolske, ljubljanske in cetinske kulture,¹⁵ vendar povečini ne gre za kontinuirano poselitev v zgodnjo bronasto dobo, temveč le za občasna bivališča, ki pa so bila obiskana tudi še v bronasti dobi, saj iz nekaterih jam izvirajo bronastodobne najdbe, predvsem keramike.¹⁶ Verjetno jih moramo razumeti zlasti v povezavi s transhumantnim pašništvom.¹⁷ To so n.pr. pokazala izkopavanja v Podmolu pri Kastelcu na Krasu¹⁸ in Mali Triglavci pri Divači (glej tu Fabec, Mlekuž Vrhovnik, sl. 1–3), pa tudi revizija najdb iz starejših izkopavanj, kot npr. iz Križne jame,¹⁹ Jame pod Jamskim gradom (Konjski hlev) pri Predjami²⁰ in v Betalovem spodmolu v Spodnji Pivki.²¹ Omembe vredne so tudi posamezne najdbe bakrenih in bronastih predmetov, kot so majhna ploščata sekira iz Gradišča na Čepni pri Košani,²² sekire iz okolice Prestranka,²³ iz Arbišča na Šentviški gori,²⁴ vitka sekira iz reke Vipave pri Brju,²⁵ ploščata sekira in bodalo iz Tominčeve jame v sklopu Škocjanskih jam²⁶ ter triangularno bodalo

¹⁴ Na Gabrovčevem dnevu je imel referat z naslovom Jamska najdišča iz bronaste dobe na Notranjskem in Krasu Anton Velušček, a ga žal ni oddal. Za geomorfologijo glej npr. Gabrovšek et al. 2022.

¹⁵ Montagnari Kokelj 1994b; Velušček 1999; Leghissa 2021, 19–31, sl. 6, karta 1; Bernardini et al. 2024a.

¹⁶ O jami Malanca pri Sežani s keramičnimi najdbami iz zgodnje bronaste dobe in Mislejevi oz. Lončeni jami na pobočju Nanosa je na Gabrovčevem dneva poročala v svojem referatu z naslovom Nova spoznanja o poselitvi Krasa in Vipavske doline v bronasti dobi Patricija Bratina, a žal ni uspela pripraviti svojega prispevka za to številko AV.

¹⁷ Montagnari Kokelj 2005; Montagnari Kokelj et al. 2018.

¹⁸ Turk et al. 1993.

¹⁹ Bavdek et al. 2009.

²⁰ Cf. Korošec 1988–1989; nova objava A. Bavdek v pripravi.

²¹ Bavdek 2017, 66–69, t. 18.

²² Šinkovec 1995, 38, t. 2: 15; Laharnar 2022, 99, sl. 3.42: 9.

²³ Laharnar 2022, 21, sl. 2: 2.

²⁴ Za podatek se zahvaljujem kolegoma Boštjanu Laharnarju in Mihi Mlinarju, ki pripravljata članek za naslednji Goriški letnik. Sekira se hrani v Tolminskem muzeju.

²⁵ Šinkovec 1995, 36, t. 2: 10.

²⁶ Turk 2002, 86–88, risba 1. Za tip bodala (tip Cucuteni) glej Mainberger 1998, 221–223, sl. 224: 1; 230.

z asimetričnim rezilom tipa “Stabdolch” oz. “helebarda” iz Pirana.²⁷ Če izvira iz Pirana dejansko tudi konica bodala iz roženca s stranskima izjedama, ki bi naj bila najdena v morju v bližini piranske punte,²⁸ pa se nakazujejo z obema omenjenima najdbama povezave z bakrenodobnimi najdišči v Benečiji oz. na širšem območju Verone.²⁹

II. Zgodnja in srednja bronasta doba

Tudi za obdobje starejše in srednje bronaste dobe so bila v zahodni Sloveniji na novo raziskana še vedno razmeroma maloštevilna arheološka najdišča, ki bi jih lahko z gotovostjo pripisali eni ali drugi stopnji tega obdobja. Kar se utrjenih višinskih naselbin na območju Krasa tiče, za katere so značilna mogočna kamnita obzidja, zgrajena v suhozidni tehniki, ni dvoma, da so pripadala prej omenjeni kaštelirski kulturi, a verjetno niso vsa nastala že v zgodnji bronasti dobi, ampak nekatera izmed njih v srednji ali pozni bronasti dobi ali pa šele v času porajajoče se železne dobe. Kaštelirska kultura je, kot je znano, zaobjemala vso Istro, na severu celotni Kras do njegovega roba nad Vipavsko dolino. Njeni vplivi so segali tudi preko v Vipavsko dolino in na Notranjsko,³⁰ posamezno morda celo do Gorenjske.³¹ Kot so pokazale pred nedavnim zaključene obsežne raziskave na bronastodobnem gradišču Monkodonja pri Rovinju,³² od koder imamo na voljo preko 40 radiokarbonskih datacij, je bilo – kot že omenjeno – treba revidirati datiranje začetnega pojava kaštelirske kulture v primerjavi z dotlej splošno sprejeto datacijo v srednjo bronasto dobo. Začetek izgradnje mogočnega fortifikacijskega sistema na Monkodonji je datiran namreč v čas okoli 1800 pr. n. št., a je morda še zgodnejši (okoli 2000 pr. n. št.),³³ konec naselbine pa je iskati v teku 15. st. pr. n.

²⁷ Šinkovec 1995, 98, t. 28: 192; Karinja 2013, 108–109; Teržan 2023, 144–146, sl. 4: 1.

²⁸ Benjamin, Bonsall 2009.

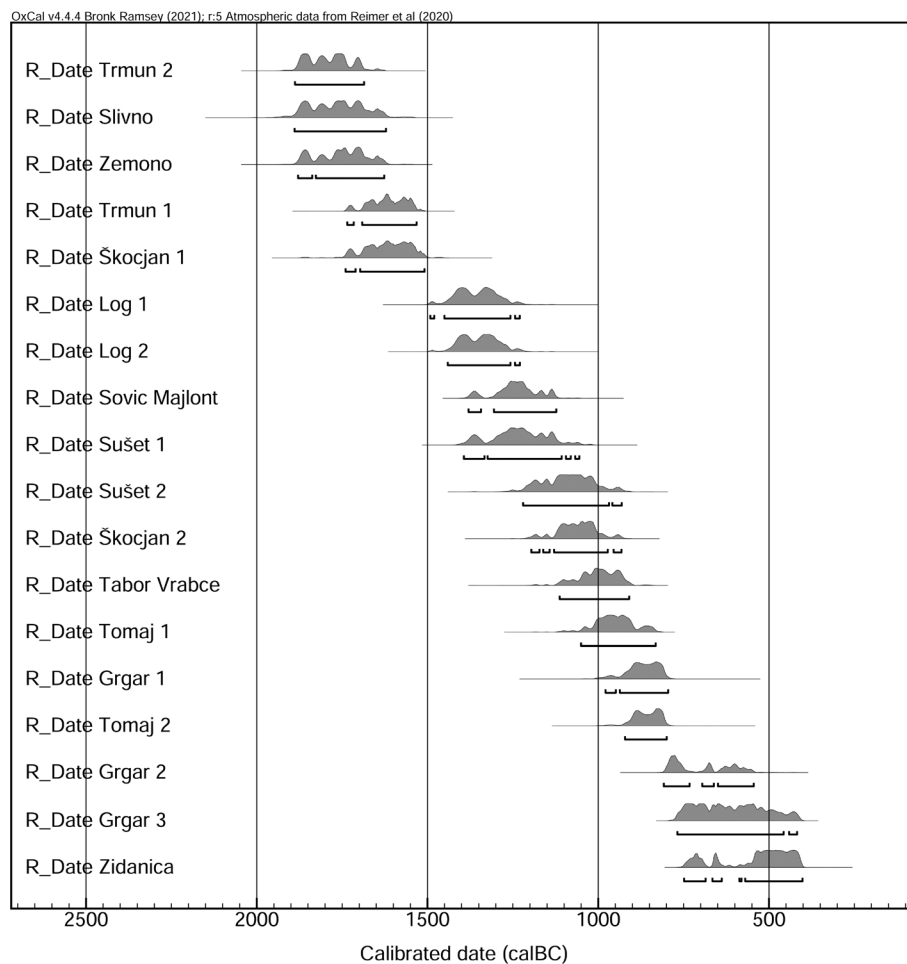
²⁹ Cf. Salzani 2007.

³⁰ O tem glej v nadaljevanju.

³¹ Glej Leghissa, Plestenjak 2025, 329–330, t. 7: 7–8; 9: 16; Teržan, Škvor Jernejčič 2025, 295.

³² Hänsel, Mihovilič, Teržan 2015; Hänsel et al. 2015; Hänsel et al. 2020; Hellmuth Kramberger 2017. O Monkodonji, predvsem njeni keramiki, je na Gabrovčevem dnevu referirala Anja Hellmuth Kramberger, a referata ni oddala za tisk.

³³ Na to nakazuje lega grobnice v stolpu in radiokarbonska datacija prvega pokopa v njej. Glej npr. Mihovilič, Hänsel, Teržan 2018, 169–172; Hänsel, Mihovilič, Teržan 2019, 103, sl. 3–4.

Sl. 2: Pregled radiokarbonskih datacij z bronastodobnih najdišč Krasa in Notranjske. Trmun (glej tu Bernardini, Leghissa), Slivno (Skeates, Whitehouse 1994), Zemono (Bratina 2014a), Škocjan (Fabec, Vinazza 2023; tu Vojaković et al.), Log (Bratina 2014a), Sovič (Bavdek 2021), Sušet (Fabec, Svoljšak 2025), Tabor pri Vrabčah (Vinazza 2021), Tomaj (Bratina 2014b), Grgar (Bratina 2022), Zidanca (Bratina 2014c).

Fig. 2: Overview of the radiocarbon dates from the Bronze Age sites of Notranjska and the Kras. Trmun (see here Bernardini, Leghissa), Slivia/Slivno (Skeates, Whitehouse 1994), Zemono (Bratina 2014a), Škocjan (Fabec, Vinazza 2023; here Vojaković et al.), Log (Bratina 2014a), Sovič (Bavdek 2021), Sušet (Fabec, Svoljšak 2025), Tabor near Vrabče (Vinazza 2021), Tomaj (Bratina 2014b), Grgar (Bratina 2022), Zidanca (Bratina 2014c).

št.³⁴ Posebno pozornost vzbujajo odkritje, da je bilo obrambno obzidje okoli 1600 pr. n. št. obnovljeno in z dozidavami dodatno utrjeno, v širino tudi do okrog 4 m in v višino verjetno več kot 3 m, vhodna arhitektura pa je bila konceptualno spremenjena in prav tako močno dodatno utrjena.³⁵ Verjetno je

³⁴ Hänsel, Teržan, Mihovilić 2005; isti 2007; Hänsel et al. 2015. Ni jasno, na čem je osnovan dvom o točnosti radiokarbonskih datacij za grobnici ob glavnem vhodu v naselbino, ki sta ga izrazila Bernardini, Leghissa.

³⁵ Hänsel, Mihovilić, Teržan 2015, 11–193, 273–307, 462–473; isti 2019, 100–114, sl. 5–9; Mihovilić, Hänsel, Teržan 2018, 164–183, sl. 5–13. Na tem mestu naj opozorim na dvomno interpretacijo o razširitvi obzidja v prispevku

prišlo do teh sprememb v konceptu obrambnega sistema naselbine zaradi novih strategij v načinu bojevanja in novih zvrsti orožja, kar je bil širši sredozemski in tudi evropski pojav.³⁶

Na približno enak čas nastanka in obstoja gradišč na Krasu, namreč ca. 1750 pr. n. št., kaže tudi kalibrirana radiokarbonska datacija iz sloja

Bernardini, Leghissa, kajti ne gre za "ekspandiranje", tj. širjenje navzven, temveč za obnovo in dograditev obzidja na njegovi notranji strani, kar velja tako za glavno obzidje kot tudi za obzidje akropole.

³⁶ Glej npr. Mihovilić, Hänsel, Teržan 2018, 183–186; Hänsel, Mihovilić, Teržan 2019, 111–114; Harding 2007, 55–96; Hansen 2019.

6 s kaštelirja Slivne/Sliviae³⁷ in pa nove datacije z gradišč na Jelarjih/Elleri³⁸ in Trmunu, ki prav tako nakazujejo na njihov nastanek v prvih stoletjih 2. tisočletja pr. n. št. (glej tu Bernardini, Leghissa, sl. 10). Te radiokarbonske datacije torej postavljajo začetke kaštelirske kulture v Istri in na Krasu v čas starejše bronaste dobe (sl. 2), verjetno na prehod stopnje Bd A1 v Bd A2 (v smislu srednjeevropskega Reineckejevega kronološkega sistema).

Pomemben nov prispevek k poznavanju kaštelirske kulture na Tržaškem Krasu, ne le zaradi novih radiokarbonskih datacij, predstavljajo nedavno izvedena izkopavanja na gradišču Trmun³⁹ (glej tu Bernardini, Leghissa). Odkrito je bilo namreč obzidje, ki pa je za razliko od npr. gradišč na Slivni, Jelarjih ali Monkodonji izkazovalo le enofazno gradnjo in se je – takšna je domneva obeh vodij izkopavanja – v enkratnem, glede na vzrok neznanem dogodku tudi porušilo. Čeprav so keramične najdbe razmeroma skromne, se ne zdi sporna njihova opredelitev v časovni okvir, kot ga nakazujeta radiokarbonski dataciji, torej v zgodnjo bronasto dobo. Kljub temu, da v članku objavljeni rezultati izkopavanj ne nudijo nobenih prepričljivih podatkov za širšo argumentirano razpravo o formiranju kaštelirske kulture kot posebnem fenomenu, avtorja poskušata polemizirati dosedanje raziskave in razprave (glej tu Bernardini, Leghissa). Kot primer naj navedem, da Anja Hellmuth Kramberger v svojem članku⁴⁰ eksplicitno ne postavlja teze, da je pojav kaštelirske kulture v Istri neposredna posledica bolj ali manj sočasnega vulkanskega delovanja Vezuva,⁴¹ temveč le opozori na naravne katastrofe, kot so jih povzročili npr. prav izbruh Vezuva na začetku 2. tisočletja pr. n. št. ali nekoliko poznejši na otoku Theri/Santorinu⁴² v Egejskem morju. Njihove posledice so bile verjetno poslabšanje klimatskih razmer in zaradi njih preseljevanja ter spremembe v poseljenosti določenih geografskih območij. Začudenje vzbuja tudi mnenje obeh avtorjev, ki problematizirata povezave kaštelirske kulture s sredozemskim svetom, češ da njuno izkopavanje na Trmunu ni doprineslo neposrednih dokaznih najdb/importov (?), česar

pri velikosti in globini plasti izkopane površine ter odkritega zidu niti ni za pričakovati. Poudarjata namreč lokalno tradicijo, ki naj bi jo izpričevala keramika (glej tu Bernardini, Leghissa). Le z veliko skepto ocenjujemo trditev, da gre pri keramiki kaštelirske kulture za tradicijo ljubljanske in/ali cetinske kulture, saj se ta ne kaže niti v okrasu niti v oblikovnem repertoarju njenega posodja. Obe omenjeni kulturi izkazujeta namreč bogato, a med seboj različno ornamentiko in simboliko,⁴³ pa tudi v repertoarju posodja – razen splošnih funkcionalnih oblik, kot so npr. raznorazne sklede – ni prav veliko podobnosti med njimi. Za bronastodobno keramiko kaštelirske kulture je namreč značilno, da ni prav bogata na okrasu, čeprav izkazuje nekatere zanimive in vznemirljive ornamentalne motive, kot so npr. antropomorfi-zirane hrambene posode, ki jih je Anja Hellmuth Kramberger posrečeno poimenovala kot “čuvanje hrane in pijače”,⁴⁴ in pa posebne vrste skled, okrašene z astralnimi simboli.⁴⁵ Kot glavni dokaz lokalne tradicije pa navajata izkopavalca Trmuna tehnološki vidik pri načinu izdelave keramike.⁴⁶ Seveda je bila keramika kaštelirske kulture pov-čini izdelana lokalno ali vsaj regionalno, zato se je lončarska glina lahko razlikovala od kraja do kraja, pač glede na lokalni vir ustrezne naravne ilovice. Med drugim se zdi vprašljiva tudi njuna trditev, da je primes kalcitnih zrn v lončarski glini značilna predvsem za neolitsko in eneolitsko kera-miko, ne pa tudi za bronastodobno – kaštelirsko. Prav nasprotno namreč dokazujejo analize posod z Monkodonje, kjer se drobcu kalcita pojavljajo v keramiki različnih faktur in kakovosti, in sicer sočasno kot druge vrste primesi, npr. grog.⁴⁷

Čeprav ne oporekamo domnevi, da so pri for-miranju kaštelirske kulture igrale določeno vlogo tudi lokalne, zahodnobalkanske in kontinentalne komponente,⁴⁸ saj keramične, zlasti tako imeno-vane enigmatične tablice v obliki krušnih idolov, in jantarne najdbe kažejo na njene intenzivne stike s srednjeevropskimi kulturnimi skupnostmi

³⁷ Stacul 1972; Skeates, Whitehouse 1994, 209, 273; Flego, Rupel 1993, 83–88.

³⁸ Maggi, Pieri, Ventura 2017, 70–72, tab. 2.

³⁹ Za to najdišče glej tudi Flego, Rupel 1993, 199–200.

⁴⁰ Hellmuth Kramberger 2024.

⁴¹ Za slovenske bralce naj opozorim na knjižni prikaz: Cássola Guida 2022 (prevod v slovenščino P. Turk).

⁴² Glej npr. Meller et al. 2013.

⁴³ Primerjaj npr. Leghissa 2021, sl. 2, 3, 7; Marović, Čović 1983, 209–214, sl. 15; Forenbaher 2018.

⁴⁴ Hellmuth 2012; Hellmuth Kramberger 2017, 126–129, 95–201, 212–215, sl. 97, 182.

⁴⁵ Hellmuth Kramberger 2020.

⁴⁶ Glej tudi Bernardini et al. 2024a.

⁴⁷ Hellmuth Kramberger 2017, 52–57, 60–63, sl. 23–30, 33–34.

⁴⁸ Hellmuth Kramberger 2017, 337–391; Mihovilić, Teržan 2022, 390–394.

vse do Baltika skozi ves čas zgodnje in srednje bronaste dobe,⁴⁹ pa ni dvoma, da je bila kaštelirska kultura vpeta v sredozemsko *koine*, ki je segala od Cipra,⁵⁰ če ne celo od Levanta, preko Egeje do južnih obal Apeninskega polotoka⁵¹ in do zgornjega Jadrana, *Caput Adriaie*.⁵² To nakazujejo ne le nov koncept naselbinskih utrdbenih sistemov, inženirska izgradnja gradišč in njihove arhitekture, temveč tudi njihova družbena in prehrabna organiziranost. Kot so pokazale raziskave keramike z Monkodonje, so bili pithosi shranjeni v posebnih prostorih/shrambah in normirani glede na volumen,⁵³ normirane velikosti pa so bile tudi manjše posode, zlasti sklede za razdeljevanje obrokov hrane,⁵⁴ pa tudi mesna in ribja hrana je bila porcijonirana.⁵⁵ Vsi ti indikatorji nakazujejo na kolektivno preskrbo z živili,⁵⁶ kar podpira tezo o centralnem značaju monokodonjske naselbine⁵⁷ in hkrati navaja k primerjavi s podobno organiziranimi skupnostmi v egejskem svetu.⁵⁸ Na območju Tržaškega Krasa je primerljivo vlogo z Monkodonjo morda imel Kaštelir nad Korošci/Jelarji/Elleri,⁵⁹ ne pa tudi Trmun.

⁴⁹ Primerjaj Hellmuth Kramberger 2017, 337–391; Mihovilić 2020, 115–145, sl. 9, 13, 15, 18, 20.

⁵⁰ Opozorim naj na dejstvo, da se tudi na Cipru pojavijo z obzidji utrjene naselbine okrog 1700 pr. n. št., na začetku tamkajšnje pozne bronaste dobe: glej Bartelheim, Kizilduman, Müller 2019. Razen tega pa so na primer s Cipra in Krete znani iz istega obdobja tudi trinožniki, ki so služili posebni pripravi hrane in so značilni tudi v kuhinjskem repertoarju kaštelirske kulture, primerjaj Taramides 1999, 47–63, sl. 27–42; Hellmuth Kramberger 2017, 215–220, sl. 183–188; ista 2022.

⁵¹ Primerjaj npr. Recchia, Cazella 2019.

⁵² Na tem mestu naj omenimo, da se v približno istem času zgodnje bronaste dobe pojavljajo utrjene naselbine z iz kamna zidanimi obzidji tudi v srednjeevropskem prostoru: glej npr. Hlasek 2019; Jędrzyk, Przybyła 2019; Metzner-Nebelsick et al. 2021; Nebelsick et al. 2022; Nebelsick, Metzner-Nebelsick 2024.

⁵³ Hellmuth Kramberger 2017, 312–315, sl. 250–252; ista 2018a, 374–379, sl. 3–4; ista 2018b.

⁵⁴ Hellmuth Kramberger 2017, 315–317, sl. 253; ista 2018 a, 378–379, sl. 4: 3; ista 2018b.

⁵⁵ Becker 2001.

⁵⁶ Kroll 2015.

⁵⁷ Hänsel, Mihovilić, Teržan 2015, 53–59, 495–499, sl. 15, 17, 331.

⁵⁸ Hellmuth Kramberger 2017, 317–318; ista 2018a; ista 2018b; ista 2022; ista 2024.

⁵⁹ Maselli Scotti 1988–1989; Urban 1993, 383–384, t. 1: 2–18; 2; Flego, Rupel 1993, 207–214; Maselli Scotti 1997; Maggi, Pieri Ventura 2017.

Seveda se zastavlja vprašanje, koliko utrjenih naselbin na Krasu je poleg že omenjenih gradišč na Jelarjih/Elleri, Slivni/Slivia in Trmunu dejansko nastalo v samem začetnem obdobju kaštelirske kulture. Za mnoge lahko njihovo zgodnjo ustanovitev le domnevamo, kot npr. za Grižo pri Proseku/Castelleire di Monte Grisa,⁶⁰ Sv. Mihael nad Štorjami na Krasu,⁶¹ Tabor pri Vojščici,⁶² Marijo Snežno pri Črnotičih,⁶³ Sermin⁶⁴ ali Piran,⁶⁵ saj doslej objavljena keramika ne omogoča natančnejše datacije v okviru zgodnje ali srednje bronaste dobe. Zato ostaja vprašanje o gostoti gradišč v zgodnji in srednji bronasti dobi na Krasu še odprto.

Poleg utrjenih gradišč na Krasu vzbujajo pozornost tudi odkritja neutrjenih naselij na vzpetinah, npr. Brgod pri Kozini na Podgrajskem Krasu,⁶⁶ in v vrtačah.⁶⁷ O njih sta izčrpno poročala Tomaž Fabec in Dimitrij Mlekuž Vrhovnik, saj sta na Divaškem Krasu proučila okrog 20 vrtač, ki jih v večji meri datirata od sredine 3. tisočletja do sredine 2. tisočletja pr. n. št. Ker so keramične najdbe zelo skromne in komajda uporabne za tipološko in kronološko opredelitev, za njihovo datiranje razpolagata z nekaj radiokarbonskimi datacijami (glej tu Fabec, Mlekuž Vrhovnik, sl. 3). Plastovitost nanosov v nekaterih izmed vrtač kaže, da so bile verjetno obiskovane le občasno. Pri tem se zastavlja vprašanje, ali lahko v njih domnevamo začasna bivališča, morda pastirjev, podobno kot so pokazale raziskave vrtače Zapolje pri Logatcu in pa v jadranskem zaledju srednje Dalmacije, kjer pa jih na podlagi keramičnih najdb Ante Milošević in Blagoje Govedarica pripisujeta bivališčem v času ljubljanske kulture jadranskega tipa, torej poznemu eneolitiku.⁶⁸ Vendar se Fabec in Mlekuž Vrhovnik nagibata k razlagi, da gre za sledove požigalništva z namenom pridobivanja

⁶⁰ Flego, Rupel 1993, 151–154.

⁶¹ Guštin 1979, 34, 66, t. 9–10; Turk 2010.

⁶² O novih izkopavanjih na Taboru pri Vojščici, ki so potekala leta 2010, je na Gabrovčevem dnevu poročala Patricija Bratina, glej tudi Bratina 2018a, 174–176, sl. 1–2; ista 2018b, 96.

⁶³ Župančič 1990, 21, 25.

⁶⁴ Svetličič 1997; Sakara Sučević 2008, 440–443, sl. 4.

⁶⁵ Sakara Sučević 2008, 444, sl. 7; Karinja 2013, 31, 109; Teržan 2023, 144–145.

⁶⁶ Bavdek 2003a; ista 2003b; ista 2005.

⁶⁷ Bavdek 2003a; ista 2003b; ista 2018. Tu naj opozorimo tudi na najdišče v vrtači Zapolje pri Logatcu z bronastodobno kaštelirsko keramiko, med drugim je zastopan tudi fragment trinožnika, neobjavljeno poročilo Olić 2006.

⁶⁸ Milošević, Govedarica 1986; Milošević 1998, 38, sl. 60.

pašniških površin, kar pa povsem ne prepriča in ne razloži sledov človeške prisotnosti v vrtačah, kot jih izpričujejo sicer maloštevilne keramične in kovinske najdbe (glej tu Fabec, Mlekuž Vrhovnik, t. 1–4). Verjetno so vrtače predstavljale gospodarsko zaledje gradiščanov v sicer kamnitem kraškem okolju z bolj rodovitno zemljo za morebitno gojenje poljščin in vrtnin. Poleg vrtač pa avtorja diskutirata tudi kamnite groblje in zidove, ki prepredajo Kras po dolgem in počez. Da gre za pokazatelje čiščenja terena in parcelacije ter s tem nastajanja in oblikovanja kulturne krajine, se ne zdi sporno, težje pa je njihovo natančno datiranje, saj lahko tem človekovim dejavnostim sledimo vse do današnjih dni. Nedavno je v Regijskem parku Škocjanske jame potekal simpozij pod naslovom *Suhozidna gradnja na Slovenskem med teorijo in prakso*, in sicer pod motom *Mi smo od kamna skladatlni*, ki je bil posvečen prav tej tematiki. Referenti so prikazali, da je suhozidna gradnja v Istri in na Krasu že od davnine še živeča večina in je vpisana v Register nesnovne kulturne dediščine Slovenije ter na UNESCO-v Reprezentativni seznam nesnovne kulturne dediščine človeštva!⁶⁹ Če sta avtorja članka naštel več kot 25 tisoč grobelj na celotnem Krasu, je to pač podatek, ki obsega časovni razpon štirih ali petih tisočletij, zato ne pove prav ničesar o njihovi pojavnosti in gostoti v bronasti dobi. Le nekatere izmed grobelj, kot npr. tiste v Goričah pri Famljah in Grižce pri Dolenji vasi v bližini Senožeč, so verjetno nastale že v bronasti dobi.⁷⁰ V nekaterih kamnitih grobljah pa se verjetno skrivajo tudi grobne gomile, značilne za čas bronastodobne kaštelirske kulture v Istri,⁷¹ zato jih je pričakovati tudi na Krasu. Gomila s kamnito grobno skrinjo in skeletnim pokopom je bila odkrita npr. na Rabotnici nad Branikom, ki jo je poznal že Marchesetti,⁷² medtem ko se je za ostale, ki jih omenja Marchesetti, z izkopavanjem na Ostrem vrhu in topografskimi pregledi drugih

⁶⁹ Znanstveno-strokovna konferenca se je odvila 10. aprila 2025, prispevki pa bodo predvidoma natisnjeni v posebni publikaciji, kot je zadržila soorganizatorica in sourednica Manca Vinazza.

⁷⁰ Osmuk 1988, 196–197, sl. 10 (fragment zajemalke bi lahko datirali tudi v bronasto dobo: glej Hellmuth Kramberger 2017, 230–232, sl. 201. Po podatku P. Bratina pa so bile najdene tudi med bronastodobnim gradivom v Vipavski dolini); Osmuk 1992, 208. O Grižcah pri Dolenji vasi je v svojem referatu poročala tudi P. Bratina.

⁷¹ Mihovilič, Teržan 2022.

⁷² Marchesetti 1903, 50; Marchesetti 2020, 59–60; Bratina 2018b, 97, sl. 7; Hobič 2020, 204 (lidarski posnetek).

najdišč pokazalo, da gre za obrambne stolpe ob severnem kraškem robu, datirane v starejšo železno dobo.⁷³ Na grobno gomilo pa kaže morda tudi najdba bronaste igle, datirane v srednjo bronasto dobo, stopnjo Bd B1,⁷⁴ ki bi naj izvirala izpod Trstelja (glej tu Fabec, Mlekuž Vrhovnik, t. 4: 1). Skratka, študija o nastajanju kulturne krajine na Krasu s svojimi različnimi fasetami od jam preko vrtač do grobelj in mejnih zidov prinaša zanimive nove nastavke za razumevanje kaštelirske kulture in njenega gospodarjenja s prostorom v bronasti in železni dobi, vendar bo treba njeno podobo z novimi raziskavami precizirati ter posamezne zvrsti sledov človekovega delovanja bolje funkcionalno in kronološko ovrednotiti.

Tudi v Vipavski dolini in na njenem obrobju so bile v zadnjih desetletjih, zlasti pri gradnji avtoceste, odkrite številne bronastodobne naselbine. Impresiven je zemljevid, ki ga objavlja Patricija Bratina,⁷⁵ z vrisanimi najdišči prazgodovinskih naselbin, ki se nizajo vzdolž severnega, a sončnega roba Vipavske doline, pretežno pod strmimi pobočji Trnovskega gozda, kot da bi označevale glavno prometno pot proti prelazu na Razdrtem.⁷⁶ Gre pretežno za lege na višje ležečih in naravno zavarovanih mestih, kot so npr. Gradišče Slokarji pri Lokavcu, Gradišče Školj nad Ajdovščino in Stari grad nad Vipavo, a je kar nekaj tudi nižinskih oz. lociranih na nižjih pobočjih vzpetin.⁷⁷ Ta gradišča in naselbine se torej po svoji legi v prostoru razlikujejo od tistih na Krasu in tudi ne izkazujejo tako mogočne kamnite arhitekture kot kraški kaštelirji. Zanimivo pa je, da se v keramiki kažejo stične točke z bronastodobno kaštelirsko keramiko na eni strani, na drugi strani pa s tisto iz furlanskih najdišč.⁷⁸ Njihova kulturna opredelitev zato ostaja še nejasna. Vendar najdbe iz najdišča Zemono pri

⁷³ Teržan, Turk 2005; Teržan, Turk 2014, 605–610; Teržan, Turk 2021.

⁷⁴ Primerjaj npr. Innerhofer 2000, 34–38, t. 2: 4; 3: 3–5.

⁷⁵ Bratina 2018a, 174, sl. 1, glej tudi Bratina 2009–2010; Turk, Svetličič 2021, 20–21, sl. 6.

⁷⁶ Iz okolice Razdrtega izvira sulično kopito, glej Šinkovec 1995, 91–92, t. 26: 174; glej tudi Fabec, Svoljšak 2025, 6–15, sl. 1–4, 11, 15.

⁷⁷ O njih je poročala na Gabrovčevem dnevu Patricija Bratina, glej tudi Bratina 2018a, 174, sl. 1. Vendar pa Bratina hkrati zastavlja vprašanje, če ni sedanja poselitvena slika le odraz stanja raziskav, saj je južni rob doline zaradi flišne geološke podlage manj ugoden za identifikacijo in tudi za ohranitev arheoloških ostalin. Glej tudi Murgelj 2021, 105–106, sl. 3: 5–10, t. 1: 5–10.

⁷⁸ O bronasti dobi v Furlaniji je na Gabrovčevem dnevu poročal Giovanni Tasca z naslovom *L'età del bronzo in*

Vipavi, ki glede na radiokarbonske datacije sodijo okvirno v čas 1882–1663 cal BC, in tiste iz najdišča Log pri Vipavi, ki so radiokarbonsko datirane med 1447–1266 cal BC (oz. 1516–1377 cal BC), ter še iz nekaterih drugih najdišč nudijo dobro oporo za razločevanje med keramičnim repertoarjem starejše bronaste dobe (Bd A2) in srednje bronaste dobe (Bd B/C1) ter pozne bronaste dobe na širšem območju zahodne Slovenije.⁷⁹ O na novo odkriti nižinski naselbini iz bronaste dobe v mestnem jedru današnje Ajdovščine je poročala Ana Kruh.⁸⁰ Ta morda predstavlja nižinski zaselek kot pendant bolj ali manj sočasnemu Gradišču nad Ajdovščino.⁸¹ Posebno pozornost vzbujata tudi naselbina na Colu, odkrita na robu Trnovskega gozda s pogledom vse do Furlanske nižine. Verjetno je tudi ta naselbina vizualno kontrolirala pot, ki pa ni vodila preko Razdrtega, temveč kot krajša varianta preko Hrušice v smeri proti Vrhniku, kjer je bil začetek plovne poti po Ljubljani in dalje po Savi proti vzhodu. Očitno ta komunikacija ni postala pomembna šele v rimskem obdobju,⁸² ampak že – kot vse kaže – v bronasti dobi. Morda lahko z njo povežemo tudi bronasto sekuro z robniki iz prehodnega obdobja zgodnje v srednjo bronasto dobo, odkrito v divjini pri Podjesenu pri Predgrizah pri Črnem vrhu nad Idrijo.⁸³ Teja Gerbec s soavtorji datira naselbino na Colu na osnovi sicer skromnih keramičnih najdb v konec srednje in pozno bronasto dobo (glej tu Gerbec, Klasinc, Košir).⁸⁴

Zanimivo pa je, da nekatere tipe kaštelirske keramike kot so na pr. trinožniki, tako značilni za istrsko bronastodobno kaštelirsko kulturo,⁸⁵ kot

Friuli, a žal ni posredoval članka za ta AV. Glej tudi Bratina 2018a; ista 2018b; Borgna et al. 2018.

⁷⁹ Bratina 2003a; ista 2003b; ista 2014a, 563–567, 569–579; ista 2018a.

⁸⁰ Glej tudi Kruh, Urek 2020.

⁸¹ O Ajdovščini je na Gabrovčevem dnevu poročala Ana Kruh v referatu z naslovom Bronastodobne najdbe iz Ajdovščine, a žal prispevka ni oddala za ta AV. Za Gradišče nad Ajdovščino glej Svobljak 1988–89, 369–376, sl. 6–7, t. 1, 2, 3: 10–16.

⁸² Glej npr. Kos 2019 in tam citirano literaturo.

⁸³ Turk, Svetličič 2021, 12–22, sl. 1, 5.

⁸⁴ Po podatkih P. Bratine hranijo keramične najdbe s Cola tudi v novogoriški enoti Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije in so večinoma iz pozne bronaste, pa tudi srednje bronaste dobe.

⁸⁵ Mihovilič 1995, 32–34, karta II; Hellmuth Kramberger 2017, 215–220, sl. 183–188; ista 2022. Na Gabrovčevem dnevu sta o vplivih kaštelirske kulture na območje osrednje Slovenije referirala Anja Hellmuth Kramberger in Miha Kunstelj, a žal članka nista oddala.

tudi določene tipe shrambenih posod in loncev s standardno oblikovanimi držaji zasledimo še preko meja Krasa in Vipavske doline na Notranjskem⁸⁶ in celo na Gorenjskem.⁸⁷ Morda jih lahko razumemo v povezavi s transhumantnim pašništvom. Posebno pozornost pa zaslužijo postojanke ob prelazih kot na Golem vrhu, ki je gotovo kontrolirala prelaz na Prevalu/Razdrtem tik pod Nanosom,⁸⁸ na Soviču nad Postojno,⁸⁹ od koder je nesel pogled vse do prelaza na Razdrtem na eni strani in proti Pivki na drugi, tako da je vizualno obvladovala celotna Postojnska vrata, in pa tista na Farjevki na Babnem polju⁹⁰ ob prelazu proti Kvarnerju. Tako strateško razporejene postojanke ob glavnih prometnicah, ki so prečkale Notranjsko, dobro dopolnjujejo gradišča vzdolž Taborskega grebena med Pivko in Šembijami, od koder so doslej znane sicer maloštevilne bronastodobne najdbe, kot npr. z Gradišča pri Šembijah, Gradišča nad Knežakom, Gradišča na Čepni, Šilentaborja itd., ki dajejo slutiti, da so nekatera izmed njih nastala že v zgodnji bronasti dobi (glej tu Laharnar, Murgelj, Turk, sl. 7).⁹¹ Zato so toliko bolj pomembni rezultati novih izkopavanj na Bregu pri Šembijah, kjer so Boštjan Laharnar in njegovi sodelavci odkrili ostaline majhnega, s kamnitim zidom utrjenega gradišča iz srednje in pozne bronaste dobe (glej tu Laharnar, Murgelj, Turk).⁹² Hkrati pa so podobno kot na Krasu zasledili tudi vrsto grobelj in zidov, med katerimi so tudi takšni prazgodovinske starosti, ki jih tudi tu razlagajo kot sledove spreminjanja kraškega sveta v kultivirane površine za poljedelsko-pastirske dejavnosti (glej tu Laharnar, Murgelj, Turk).

Pomenljivo se zdi, da sodi bolj ali manj v isto obdobje kot omenjene naselbine na Soviču nad Postojno,⁹³ na Bregu pri Šembijah in še nekatere druge v Vipavski dolini, npr. v Ajdovščini in na Colu, tudi naselbina na severnem robu Notranjske

⁸⁶ Za trinožnike glej Horvat, Bavdek 2009, 35–36 (Goli vrh nad Razdrtim, Zapolje na Logaškem polju, Farjevka na Babnem polju, Breg pri Šembijah).

⁸⁷ Glej Leghissa, Plestenjak 2025, 329–330, t. 7: 7–8; 9: 16; Teržan, Škvor Jernejčič 2025, 295.

⁸⁸ Horvat, Bavdek 2009, 35–36, sl. 1–3; 18: 9–10; Laharnar 2022, 33.

⁸⁹ Bavdek et al. 2016; Bavdek 2021, 269–275, sl. 4–11; Bavdek, Križman 2022; Omahen Gruškovnjak 2021, 312–314, t. 5: 60, 67; Laharnar 2022, 46–47.

⁹⁰ Bavdek 2006; Bavdek 2018, 166, sl. 5; Horvat, Bavdek 2009, 35–36; Laharnar 2022, 244–245.

⁹¹ Glej tudi Laharnar 2022, 92–107, 121–122.

⁹² Laharnar 2022, 122–126.

⁹³ Za ¹⁴C datacijo glej Bavdek 2021, 273–274, sl. 9.

in sicer na Tičnici nad Vrhniko. Nedavno so tam potekale raziskave manjšega obsega. Na osnovi analize keramičnih najdb bi naj naselbina nastala v času horizonta Oloris-Podsmreka, tj. v srednji bronasti dobi, vendar je obstajala – kot kaže – do vključno starejše železne dobe, kar dodatno podpira odkritje pripadajoče nekropole, locirane ob severozahodnem vходу v naselbino.⁹⁴ Izkopavanja so pokazala, da je bila naselbina zavarovana z obzidjem šele v starejši železni dobi, medtem ko bi naj bila v bronasti dobi neutrjena (glej tu Gaspari, Vinazza).⁹⁵ Ne glede na to, ali je bila že od samega začetka utrjena ali ne, pa njena lega z odličnim razgledom na Ljubljansko barje kaže, da jo lahko razumemo kot pomembno postojanko nadzora ob že omenjeni prometni poti, podobno torej kot domnevamo za tiste na Soviču in Golem vrhu ter Colu, le da je Tičnica igrala še posebno vlogo pri pretovarjanju blaga s kopenske na plovno pot vzdolž Ljubljanice in Save.⁹⁶

Iz tega obdobja, tj. pozne srednje ali samega začetka pozne oz. mlajše bronaste dobe, je znanih nekaj novih naselbinskih in drugih najdb tudi v Posoški in Nadiški dolini, kot pričajo npr. sledovi bronastodobne poselitve na Mostu na Soči, in sicer na obeh straneh kanjona ob sotočju rek Idrijce in Soče,⁹⁷ pa na gradišču Sv. Volar pri Robiču in iz Velike jame ter Turjeve oz. Kovačeve jame pri Robiču (glej tu Mlinar, sl. 1). V Veliki jami je zastopana tudi keramika iz zgodnje bronaste dobe,⁹⁸ medtem ko so kosi iz Turjeve jame verjetno nekoliko mlajši.⁹⁹ Iz nje izvirajo tudi bronasti predmeti, med njimi tudi dve bodali tipa Peschiera, ali pripadajoča depojski najdbi ali pa zbiru kultno odloženih posameznih predmetov.¹⁰⁰ Nova odkritja bronastodobnih najdišč in posameznih najdb, ki jih predstavlja Miha Mlinar, pa kažejo na to, da je morala biti poselitev v dolini Soče, zlasti v pozni bronasti dobi, dokaj intenzivna in da so tod potekale pomembne poti ter prehodi čez vodotoke in do oz. preko alpskih prelazov v

različnih smereh proti Koroški in Gorenjski (glej tu Mlinar, še posebej sl. 1).

Doslej ostajajo grobovi in nekropole iz obdobja zgodnje in srednje bronaste dobe na obravnavanem območju skoraj povsem neznani. Kot že omenjeno, bi v primerjavi z grobnimi gomilami v Istri kot sestavnimi spomeniki kaštelirske kulture, med katerimi obstajajo sicer razlike glede načina gradnje, oblike grobnih skrinj in pokopov,¹⁰¹ kamnite gomile pričakovali tudi na območju kaštelirske kulture na Krasu, a so bile doslej raziskane le maloštevilne, npr. že omenjena na Rabotnici pri Braniku.¹⁰² Podobno kot ponekod v Istri,¹⁰³ na Dolenjskem¹⁰⁴ in v Liki¹⁰⁵ je zaslediti tudi pokopavanje v jamah, a je bilo doslej odkritih le nekaj grobov, kot npr. pithos z otroškim pokopom v jami Grotta di S. Croce na Tržaškem Krasu.¹⁰⁶

Tudi posamezne kovinske najdbe so prava redkost, morda tudi kot indikatorji grobov. Posebno pozornost zbujajo že omenjena bronasta sekira z robniki iz stopnje Bd B1, najdena blizu Črnega vrha nad Idrijo.¹⁰⁷ Presenečajo kar tri bodala s trikotno, ovalno oz. trapezoidno ročajno ploščo iz Jernejeve jame pri Črnem Kalu,¹⁰⁸ s Sv. Antona pri Kortini in Pirana,¹⁰⁹ ki sodijo med značilne tipe orožja srednje bronaste dobe, Bd B-C. Poraja se vprašanje, če so morda odraz nemirnega obdobja, kot ga npr. izpričujejo spremembe v utrdbenem sistemu in najdbe z Monkodonje iz 16. ali 15. st. pr. n. št. Podobna problematika o kriznem, čeprav nekoliko poznejšem obdobju se odpira tudi v zvezi z bronastim jezičastoročajnim mečem, najdenim na gradišču v Avberju na Krasu. Gre namreč za meč tipa Sprockhoff/Cowen Ia oz. Annenheim, ki je značilen za čas prehoda bronastodobne kulture gomil v zgodnjo fazo kulture žarnih grobišč na širšem območju srednje Evrope, pa tudi bližnje severne Italije,¹¹⁰ zato bi ga morda lahko tudi na Krasu povezali s koncem stare oz. začetkom nove ere – pozne bronaste dobe.

⁹⁴ Arheološka izkopavanja grobišča, ki so potekala leta 2022 in 2023 v izvedbi Stika, je vodila arheologinja Anja Ipavec.

⁹⁵ Glej tudi Gaspari, Masaryk 2009.

⁹⁶ Za rimskodobni Nauportus glej Horvat 1990; Horvat 2020; Mušič, Horvat 2007; Žerjal 2024.

⁹⁷ Svoljšak 1988–89; Mlinar 2020, 39, 91, t. 15: A.

⁹⁸ Bressan 1988–1989, 519, t. 1: 5, 8, 9; Bernardini et al. 2024b, sl. 2: 10.

⁹⁹ Bressan 1988–1989, 529–523, t. 2–4; Kavs, Mlinar 2005.

¹⁰⁰ Čerče, Šinkovec 1995, 221–223, t. 142: A 1–11.

¹⁰¹ Primerjaj Mihovilič, Teržan 2022.

¹⁰² Glej opombo 72.

¹⁰³ Mihovilič, Teržan 2022, 307.

¹⁰⁴ Murgelj 2018; Teržan, Škvor Jernejčič 2025, 301.

¹⁰⁵ Drechsler Bižič, 1979–1980; Teržan, Škvor Jernejčič 2025, 301.

¹⁰⁶ Moretti 1983, 133–134, t. 37, sl. 19, 20.

¹⁰⁷ Turk, Svetličič 2021.

¹⁰⁸ Župančič 1990, 19.

¹⁰⁹ Šinkovec 1995, 94–95, t. 27: 180–181, 183; ista 1996, 142.

¹¹⁰ Šinkovec 1995, 105, t. 30: 206; Harding 1995, 33, t. 10: 64; cf. npr. De Marinis, Salzani 2005, 404–405, sl. 11.

III. Pozna bronasta doba

Ker smo o pozni bronasti dobi razpravljali že v okviru prispevkov za Gabrovčev dan 2019, posvečen starejši železni dobi na Notranjskem in Krasu,¹¹¹ naj na tem mestu le na kratko povzamemo že zapisano in dopolnimo z novimi najdbami. Do intenzivnejše poselitve predelov zahodne Slovenije bi naj prišlo v pozni bronasti dobi, v obdobju kulture žarnih grobišč. Za gradišča na Krasu pa se ne zdi sporno, da nadaljujejo tradicijo kaštelirske kulture.¹¹² Deloma gre namreč za gradišča, ki so nastala že v teku zgodnje ali srednje bronaste dobe, a so ostala obljudena tudi v pozni bronasti dobi in bolj ali manj kontinuirano še v starejšo železno dobo, kot npr. Sv. Mihael pri Štorjah,¹¹³ Štanjel,¹¹⁴ Zagrajec in morda še kakšno,¹¹⁵ morda pa so nastale nove naselbine,¹¹⁶ kot npr. v Tomaju,¹¹⁷ na Taboru pri Vrabčah¹¹⁸ in morda tudi na Volčjem gradu pri Komnu,¹¹⁹ pa na Grašišču nad Grgarjem¹²⁰ in kot že omenjeno na Mostu na Soči,¹²¹ pa na Hraščah na robu Vipavske doline¹²² in Cvingerju pri Do-

¹¹¹ Teržan 2021a, 231–234; Bavdek 2021, 269–283, pril. 1; Bratina 2021, 377–394, sl. 11.

¹¹² Bratina 2018; ista 2021, 377–394, sl. 1.

¹¹³ Guštin 1979, t. 7: 3, 8; 8: 1, 2, 9 (keramika okrašena s psevdovrvičastim okrasom).

¹¹⁴ Bratina 2021, 388; ista 2019.

¹¹⁵ Bratina 2021, 388–392, sl. 7–10; Vinazza 2021, 420–421, sl. 1–2.

¹¹⁶ Ali gre za povsem na novo ustanovljene naselbine/gradišča ali pa vendarle za nadaljevanje poselitve v pozno bronasto dobo v že obstoječih gradiščih, je trenutno težko presoditi, ker še ni bilo načrtnih sistematičnih arheoloških izkopavanj večjega obsega na nobenem izmed najdišč na obravnavanem območju, zato večina podatkov izvira le iz manjših zaščitnih izkopavanj. Tako izvirajo fragmenti keramike, ki jih pripisujejo srednji bronasti dobi, npr. iz sondiranj v Tomaju (Fabec, Vinazza 2018, 27) in Grašišča nad Grgarjem (Bratina 2022, 483, t. 5: 13–17).

¹¹⁷ Bratina 2018a, 377–388, sl. 2–6; ista 2018b, 96–100, sl. 8–10.

¹¹⁸ Vinazza 2021, 420–422, 425–426, sl. 3 (1. faza).

¹¹⁹ Preložnik 2012; Vinazza 2012, 44–45, sl. 9: 42.

¹²⁰ Bratina 2009; ista 2022. Tudi s tega gradišča so se ohranili keramični fragmenti, značilni za srednje bronastodobno keramiko: Bratina 2022, 483, t. 5: 13–17. Za najdišča bronaste in železne dobe na Banjski planoti in Kanalskem kolovratu glej tudi Gerbec 2018; ista 2021, 137–140, sl. 10–12.

¹²¹ Svobljak 1988–1989; Mlinar 2020, 39, 91.

¹²² Bratina 2018a, 178–179, sl. 5. Po mnenju P. Bratina je med keramičnimi najdbami tudi na tej naselbini nekaj kosov iz zgodnje pozne bronaste dobe, čeprav jih je večina iz starejše železne dobe. K tej naselbini sodi tudi grobišče, odkrito na lokaciji Zidanca, za katero radiokarbonske

lenji vasi na Notranjskem.¹²³ S Tomaja, Tabora pri Vrabčah in Grašišča nad Grgarjem so na razpolago tudi radiokarbonske datacije, ki nakazujejo čas njihovega nastanka okrog 1000 pr. n. št. (sl. 2).¹²⁴

Takšno datacijo podpirajo tudi keramične najdbe, predvsem tiste s tako imenovanim psevdovrvičastim okrasom. Kot je že bilo prikazano v razpravi o začetkih zgodnje železne dobe na Notranjskem in Krasu, se na ta način okrašena keramika začne pojavljati na širšem območju med Istro in Padsko nižino v času *Bronzo finale* 2-3 oz. v stopnji Ha A2/B1 v smislu srednjeevropske kronološke sheme.¹²⁵ Tudi nekateri bronasti predmeti npr. s Cvingerja pri Dolenji vasi¹²⁶ ter kalup za izdelavo plavutastih sekir in obročev iz naselbine v Serminu¹²⁷ so kazalci novih oblik orodja, orožja in nakita skupaj z omenjeno keramiko in dopolnjujejo podobo o spremembah in novostih v materialni kulturi, ki so – kot kaže – zajele širše zaledje severnega Jadrana med Istro in Padsko nižino.

Tak vtis posreduje tudi eno izmed slavnih arheoloških najdišč tega obdobja v zahodni Sloveniji, namreč Škocjan pri Divači na Krasu. Poleg obsežnega naselbinskega kompleksa¹²⁸ je znanih več nekropol, med njimi tudi na novo odkriti grobovi pri Matavunu (glej tu Vojaković et al., sl. 1) in pa slavne depojske najdbe iz brezen, poimenovanih kot Mušja in Skeletna jama oz. Jama I in Jama II na Prevali.¹²⁹ Glede na tipološke in kronološke analize najdenih predmetov iz obeh jam se je odlaganje oz. ritualno darovanje vršilo med 12./11. in 8./7. st. pr. n. št.¹³⁰ Naša teza je torej, da predstavlja celotno območje Škocjana kultno središče nadregionalnega značaja, na kar kažejo kot prvo izjemna lega škocjanske naselbine nad prepadnimi stenami ponora reke Reke, kot drugo posebni daritveni značaj bronastih predmetov različne provenience iz obeh jam, še

datacije iz nekaj grobov kažejo na čas med 11./10. in 9. st. pr. n. št.: glej Bratina 2014c.

¹²³ Bavdek 2018; Bavdek 2021, 275–279, 282–283.

¹²⁴ Bratina 2014b, 587–593; ista 2021, 393, sl. 11; ista 2022, 486–487, sl. 18; Vinazza 2021, 428–429, sl. 5.

¹²⁵ Teržan 2021a, 232, 252–253; Bavdek 2021, 276, 296–297, t. 2: 18, 21.

¹²⁶ Bavdek 2021, 276–277, t. 3: 15.

¹²⁷ Snoj 1992; Žbona Trkman, Bavdek 1995a, t. 95: 2; 103–107; isti 1996, 59–65, sl. 2.

¹²⁸ Turk, Hrobat, Bratina 2016, sl. 13; Teržan 2016, 415–430. Po mnenju Ciglenečkega 2024 pa bi naj bil obseg naselbine še mnogo večji, kot je bilo ugotovljeno doslej.

¹²⁹ Szombathy 1912; Teržan, Borgna, Turk 2016.

¹³⁰ Teržan, Borgna, Turk 2016.

posebej iz Mušje jame, in kot tretje več naselbini pripadajočih grobišč na različnih krajih, a z žganimi grobovi, kar je novost v pogrebnih običajih v pozni bronasti dobi v primerjavi s tistimi v srednji ali zgodnji bronasti dobi, ter nenazadnje heterogenost grobnih pridatkov glede na njihovo provenienco in sestave med posameznimi omenjenimi grobišči na Brezcu,¹³¹ v Ponikvah¹³² in pri Matavunu (glej tu Vojaković et al.). Bioarheološke raziskave kostnih ostalin iz na novo odkritih matavunskih grobov so dejansko pokazale na izotopske razlike v vrednostih stroncija, kar bi naj služilo kot indikator za to, da je bila najmanj ena oseba izmed petih tam pokopanih tujega porekla (glej tu Vojaković et al., sl. 11–12). Zato sklepamo, da je bilo prebivalstvo Škocjana v pozni bronasti dobi in na prehodu v zgodnjo železno dobo heterogeno in je združevalo značilnosti kulturnih skupin z različnih geografskih področij.

Žgane žarne nekropole iz pozne bronaste dobe in prehodnega obdobja v zgodnjo železno dobo, bolj ali manj sočasne s škocjanskimi, doslej niso bile odkrite v večjem številu, znane pa so npr. s Sv. Barbare nad Korošci, pripadajoče nekropole Kaštelirju nad Korošci/Jelarji/Elleri,¹³³ z omenjene Zidance pri Hraščah nad Vipavsko dolino,¹³⁴ posamezni grobovi pa s Cvingerja pri Dolenji vasi ob Cerkniskem jezeru¹³⁵ in morda iz Pirana.¹³⁶ V tem času so verjetno nastale tudi nove naselbine v Posočju, kot nakazujejo najstarejši grobovi v Tolminu¹³⁷ in na Mostu na Soči,¹³⁸ demografski porast teh naselbin pa je zaznati v starejši železni dobi, ko npr. naselbina na Mostu na Soči postane pomembno lokalno središče svetolucijske kulturne skupine, saj šteje pripadajoča nekropola več tisoč grobov.¹³⁹

Iz pozne bronaste dobe oz. obdobja kulture žarnih grobišč je z območja zahodne Slovenije znanih

kar nekaj depojskih najdb, ki pa se vsebinsko in po najdiščnih okoliščinah razlikujejo od obeh, najdenih v škocjanskih brezni. O njih smo že diskutirali v okviru prikaza halštatskih skupin na Notranjskem, Krasu in v Posočju,¹⁴⁰ zato na tem mestu le kratek povzetek o možnostih njihove interpretacije.

Med njimi izstopa že več kot stoletje znani depo s Sv. Marka nad Šempetrom pri Novi Gorici. Najden je bil ob robu naselbine v dveh velikih posodah (*bothros*) in je nastajal s teauriranjem bronastih predmetov med 13./12. in 7./6. st. pr. n. št., torej več stoletij od začetka pozne bronaste dobe do razvite starejše železne dobe.¹⁴¹ Kot je pokazal Peter Turk, ga lahko po vsej verjetnosti razumemo kot posebno dragocen zaklad kolektivnega značaja in sicer v podobnem smislu, kot so bile *favissae Capitolinae* arhaičnega Rima. Po sestavi in najdiščnih okoliščinah v ali ob naselbini je Turk šempetrskemu podobne depoje poimenoval kot tip depojev "Bologna, San Francesco – Šempeter".¹⁴²

Drugi depoji, kot npr. kar dva s Kanalskega vrha,¹⁴³ iz Bat¹⁴⁴ in Grgarja pri Novi Gorici¹⁴⁵ ter na novo odkriti izpod Malega Gradca pri Drežnici (glej tu Mlinar, sl. 1, 4–7) v Posočju in z Obrobe nad Bačem in Drskovč pri Pivki (glej tu Laharnar, Murgelj, Turk, t. 9), so bili odkriti v divjini oz. neposeljenih naravnih okoljih, tisti v Posočju pogosto skalovitem, razdrapanem svetu in skalnih razpokah. Tovrstni depoji povečini vsebujejo predmete, ki so bili za razliko od šempetrskega depoja zbrani v razmeroma kratkem časovnem razdobju, zato sklepamo, da so nastali vsled enkratnega dejanja. Datirani so povečini v obdobje med Ha A1-2 in Ha B1-2, torej v čas od 12. do 10.–9. st. pr. n. št., nekaj pa je tudi mlajših,¹⁴⁶ kot npr. depoji iz Malega Gradca pri Drežnici. Na osnovi novejših raziskav, zlasti o I. depoju s Kanalskega vrha, domnevamo, da gre za obredne depoje z večpomenskim, simbolnim značajem, tako s tehnološko-metalurško, morda celo alkimistično noto¹⁴⁷ kot tudi astrološko-kozmoško poanto.¹⁴⁸ Hkrati kaže, da gre za posebno izbrane svete kraje v naravnem okolju,

¹³¹ Ruaro Loseri et al. 1977; glej tudi Teržan 1990, 69–72, sl. 14; Teržan 2016, 418–424; Teržan 2021b, 180–194, sl. 1–3, 6–7.

¹³² Ruaro Loseri, Righi 1982.

¹³³ Montagnari Kokelj 1996; Montagnari Kokelj 1997; Škvor Jernejčič 2018, 538–548, sl. 2, 4; tab. 3.

¹³⁴ Bratina 2014c.

¹³⁵ Bavdek 2021, 276, sl. 15.

¹³⁶ Karinja 2013, 10–11, 106–107; Teržan 2023, 144–148, sl. 2, 7.

¹³⁷ Svolfšak, Pogačnik 2001; ista 2002; Teržan 2002, 86–87, 99–101.

¹³⁸ Glej npr. Montagnari Kokelj (ur.) 1993, t. 23: 2, 24.

¹³⁹ Montagnari Kokelj (ur.) 1993; Gabrovec, Svolfšak 1983; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž 1984; iste 1985; Teržan, Trampuž 1973; Svolfšak 1984; Dular, Tecco Hvala (ur.) 2018; Teržan 2022.

¹⁴⁰ Teržan 2021a, 244–246; Teržan 2022, 367–370.

¹⁴¹ Furlani 1995, 217, t. 130–135; isti 1996, 73–88.

¹⁴² Turk 2001a, 158–162; Laharnar, Turk 2017, 89–93; Turk 2018, 398–403, sl. 3.

¹⁴³ Žbona Trkman, Bavdek 1995a; isti 1995b; isti 1996.

¹⁴⁴ Fabec 2006.

¹⁴⁵ Čerče, Šinkovec 1995, 172–174, t. 71–72.

¹⁴⁶ Turk 1996; isti 2018.

¹⁴⁷ Trampuž Orel, Heath 2001; Turk 2001b.

¹⁴⁸ Mihelič 2012.

za prostore posebnih ritualov in kulta.¹⁴⁹ O tem pričata npr. tudi nova notranjska depoja povsem enake sestave iz Obrobe nad Bačem in Drskovič pri Pivki, ki jima morda lahko pridružimo še posamezno najdbo srpa z najdišča Ravne pri Pivki.¹⁵⁰ Depo z Drskovič, ki je bil odkrit na območju med dvema presihajočima jezercema, namreč odpira domnevo, da gre za posebne sakralno-votivne depoje v okviru obredov poljedelsko-plodnostnega značaja, posvečenih morda vodnim božanstvom. Da so bili takšni naravni sveti kraji močno zakoreninjeni v lokalni tradiciji skozi pozno bronasto in starejšo železno dobo, pa priča nenavadno odkritje kar štirih depojev različnih starosti pod skalnim spodmolom pri Malem Gradcu pri Drežnici. Le-ti se po svojih sestavih med seboj razlikujejo in s tem nakazujejo, da so bili namenjeni priprošnjam različnim božanstvom ali numinoznim silam (glej tu Mlinar, sl. 1–7).

Omenimo naj tudi, da so med predmeti v nekaterih izmed omenjenih in tudi mnogih drugih depojih, odkritih na območju Notranjske in Posočja, kot npr. iz I. in II. depoja s Kanalskega vrha,¹⁵¹ Velikega otoka pri Postojni,¹⁵² Starega gradu nad Hruševjem in Zgornjo Košano¹⁵³, posebno pogosti ingoti in uhate sekire,¹⁵⁴ ki so deponirani največkrat v obliki manjših fragmentov, kot npr. v I. depozu z Malega Gradca pri Drežnici (glej tu Mlinar, sl. 5–6), le izjemoma so (skoraj) celi, kot npr. v depozu iz

Šempetra¹⁵⁵ ali primerek iz Dolnjega Zemona.¹⁵⁶ Zaradi njihovega povečini nenavadnega kemijskega sestava (z visoko vsebnostjo svinca), sklepamo, da niso služili le za metalurške dejavnosti, temveč so bili v obtoku kot predmonetarno plačilno sredstvo.¹⁵⁷ Ker imajo tako kladivasti ingoti kot uhate sekire, torej značilni tipi v depojih tega obdobja, svoj izvor glede na obliko in pomen v kulturah na Apeninskem polotoku (ali celo vzhodnem Sredozemlju), sklepamo, da so bili naši kraji s prevzemom takšnih plačilnih sredstev vključeni v širši predmonetarni sistem, ki je segal vse do alpskega sveta vključno z jugovzhodno alpskim obrobjem, kjer se je obdržal, kot kažejo nekatere depojske najdbe, vse do 6. st. pr. n. št.

Zaključimo lahko, da se je kulturna tradicija pozne bronaste dobe nadaljevala na Notranjskem, Krasu in v Posočju v zgodnjo železno dobo, kar nakazujejo številni dokazi. Kot prvo so nekatere omenjene naselbine – gradišča postala lokalna ali celo regionalna središča, kot drugo se ni bistveno spremenil način pokopavanja, v navadi so ostali žgani in žarni pokopi, in kot tretje deponiranje kovinskih predmetov, predvsem tipa depojev “Bologna, San Francesco – Šempeter”, se je ohranilo kot poseben fenomen vse do 6. st. pr. n. št. Seveda pa izkazujejo v naslednjih stoletjih na novo formirane halštatske skupine, tako svetolucijska kot notranjska-kraška, povsem samosvoj značaj in razvoj.¹⁵⁸

¹⁴⁹ Glej npr. Turk 2025.

¹⁵⁰ Šinkovec 1995, 112, t. 33: 222. Pozornost zbuja pod najdiščnim imenom tudi toponim Kal.

¹⁵¹ Žbona Trkman, Bavdek 1995a, t. 108–114A, 168–171; isti 1995b, 114B–118, 172–174.

¹⁵² Čerče, Šinkovec 1995, 227–228, t. 139; Turk, Turk 2019, 204–205, sl. 253.

¹⁵³ Laharnar, Turk 2017, 89–93, sl. 102; Laharnar 2022, 38, 53, 133, sl. 3.6; 3.11; 3.62.

¹⁵⁴ Glej Turk 2018, 398–400, sl. 3; Nanut 2018, 139–148, sl. 11, t. 1–3; Teržan 2021a, 244.

¹⁵⁵ Furlani 1995, t. 130–131.

¹⁵⁶ Šinkovec 1995, 33, t. 1: 5.

¹⁵⁷ Trampuž Orel, Heath 1998; Trampuž Orel 1999, 417–419; Laharnar, Turk 2017, 89–93.

¹⁵⁸ Glej Teržan 2021a; ista 2022. Na tem mestu se želim zahvaliti za konstruktivno diskusijo, podatke in nasvete kolegicam Almi Bavdek, Patriciji Bratina, Anji Hellmuth Kramberger in Eleni Leghissa. Za sliko 1 sem dolžna zahvalo Mateji Belak, za sliko 2 pa Mancij Vinazza.

BANDELLI, G., E. MONTAGNARI KOKELJ (ur.) 2005, *Carlo Marchesetti e i castellieri 1903–2003. Atti del Convegno Internazionale di Studi, Castello di Duino, Trieste, 14–15 novembre 2003*. – Fonti e studi per la storia della Venezia Giulia 9.

BARTELHEIM, M., B. KIZILDUMAN, U. MÜLLER 2019, *Bronze Age Fortifications on Cyprus*. – V: S. Hansen, R. Krause (ur.), *Bronze Age Fortresses in Europe. Proceedings of the Second International LOEWE Conference*. 9–13

October 2017 in Alba Julia, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 335, 29–52.

BAVDEK, A. 2003a, *Brgod pri Petrinjah*. – V: D. Prešeren (ur.) 2003, 102–103.

BAVDEK, A. 2003b, *Vrtače*. – V: D. Prešeren (ur.) 2003, 285–287.

BAVDEK, A. 2005, *The Bronze Age settlement area of Brgod near Kozina, Slovenia*. – V: G. Bandelli, E. Montagnari Kokelj (ur.) 2005, 531–535.

- BAVDEK, A. 2006, Babno polje – gradišče Farjevka (Farjovec). – *Varstvo spomenikov* 39–41, 7.
- BAVDEK, A. 2017, *Betalov spodmol*. Notranjski muzej, Postojna.
- BAVDEK, A. 2018, Late Bronze Age and Early Iron Age in the Notranjska region in Slovenia. – V: *Preistoria e protostoria del Caput Adriae*, Studi di preistoria e protostoria 5, 165–172.
- BAVDEK, A. 2021, Notranjska v pozni bronasti in starejši železni dobi / The Notranjska Region in the Late Bronze and Early Iron Ages. – *Arheološki vestnik* 72, 263–308. <https://doi.org/10.3986/AV.72.09>
- BAVDEK, A., P. KRŽMAN 2022, *Naselja z razgledom. Prazgodovinska gradišča na Notranjskem. Študijsko-fotografska razstava*. Notranjski muzej, – Postojna.
- BAVDEK et al. 2009 = A. Bavdek, A. Mihevc, B. Toškan, A. Velušček 2009, Arheološke najdbe iz Križne jame / Archaeological finds from Križna jama cave. – *Arheološki vestnik* 60, 17–31.
- BAVDEK et al. 2016 = A. Bavdek, P. Bratina, D. Josipovič, J. Rupnik 2016, *Pogled na Sovič iz arheološkega depoja Notranjskega muzeja Postojna / View of Sovič as seen from the archaeological depot of the Notranjska Museum in Postojna*. – Postojna.
- BECKER, C. 2001, Monkodonja in Istrien. Konsumverhalten in einem bronzezeitlichen Kastelliere. – *Mitteilungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* 22, 25–41.
- BENJAMIN, J., C. BONSALL 2009, The prehistoric chert dagger from Piran, Slovenia: an underwater find from the northern Adriatic (Prazgodovinsko roženčevo bodalo iz Pirana, Slovenija: podvodna najdba iz severnega Jadrana). – *Arheološki vestnik* 60, 9–15.
- BERNARDINI et al. 2024a = F. Bernardini, M. Montagnari Kokelj, M. Velicogna, N. Batago, D. Lenaz, A. De Min, E. Leghissa 2024, Continuity and Innovation in Pottery Technology: The Karst Region (North-East Italy) from Neolithic to Early Bronze Age. – *Heritage* 2024/7, 2959–2963. <https://doi.org/10.3390/heritage7060139>
- BERNARDINI et al. 2024b = F. Bernardini, A. De Min, M. Velicogna, M. Roffet-Salque, V. Kiss, Z. Kastovszky, B. Maroti, V. Szilagy, E. Melis, E. Leghissa 2024, Provenance, technology and possible function of Gata-Wieselburg vessels from the Trieste Karst (northeastern Italy), *Archaeometry* 66/5, 1016–1035. <https://doi.org/10.1111/arckm.12953>.
- BORGNA et al. 2018 = E. Borgna, P. Càssola Guida, K. Mihovilić, G. Tasca, B. Teržan 2018, Il Caput Adria tra Bronzo Antico e Bronzo Recente. – V: *Preistoria e protostoria del Caput Adriae*, Studi di preistoria e protostoria 5, 75–96.
- BRATINA, P. 2003a, Log pri Vipavi. – V: D. Prešeren (ur.) 2003, 175–176.
- BRATINA, P. 2003b, Zemono pri Vipavi 1. – V: D. Prešeren (ur.) 2003, 279–280.
- BRATINA, P. 2009, Grgar – Grajšče, utrjeno železnodobno gradišče. – *Grgarski zbornik*, 21–27, Grgar.
- BRATINA, P. 2009–2010, Nova arheološka odkritja v Vipavski dolini. – *Goriški letnik* 33–34, 155–188.
- BRATINA, P. 2014a, Zemono pri Vipavi; Log pri Vipavi. – V: B. Teržan, M. Črešnar (ur.) 2014, 563–579.
- BRATINA, P. 2014b, Tomaj. – V: B. Teržan, M. Črešnar (ur.) 2014, 587–593.
- BRATINA, P. 2014c, Zidanica pri Podnanosu / Zidanica near Podnanos. – V: B. Teržan, M. Črešnar (ur.) 2014, 549–561.
- BRATINA, P. 2018a, Bronze and Iron Age settlements in the Kras and the Vipava Valley, Slovenia. – V: *Preistoria e protostoria del Caput Adriae*, Studi di preistoria e protostoria 5, 173–180.
- BRATINA, P. 2018b, Gradišča Krasa. – V: *Gradišča v zahodni in osrednji Sloveniji. Zbornik s posvetovanja o gradiščih. Pivka, 24. maja 2017*, 90–101, Gorjansko.
- BRATINA, P. 2019, Štanjelski hrib v preteklosti. Pregled arheoloških raziskav. – E. Belingar (ur.), *Štanjel: variacije v kamnu. Kulturna dediščina Štanjela*, 43–57, Ljubljana.
- BRATINA, P. 2021, Gradišča Komenskega Krasa v starejši železni dobi / Hillforts of the Komen Karst in the Early Iron Age. – *Arheološki vestnik* 72, 377–417. <https://doi.org/10.3986/AV.72.13>
- BRATINA, P. 2022, Grajšče nad Grgarjem – utrjeno naselje iz starejše železne dobe / Grajšče above Grgar (Slovenia) – a fortified settlement from the Early Iron Age. – *Arheološki vestnik* 73, 471–505. <https://doi.org/10.3986/AV.73.12>
- BRESSAN, F. 1988–1989, Le Valli del Natisono e la Kovačeva jama di Robič / Nadiške doline in Kovačeva jama pri Robiču. – *Arheološki vestnik* 39–40, 519–527.
- CÀSSOLA GUIDA, P. 2022, Claude Albore Livadie, Giuseppe Vecchio (a cura di): Nola – Croce del Papa. Un villaggio sepolto dall'eruzione vesuviana delle Pomici di Avellino. Napoli (knjižni prikaz). – *Arheološki vestnik* 73, 669–674 (prevod P. Turk).
- CARDARELLI, A. 1983, Castellieri nel Carso e nell'Istria: cronologia degli insediamenti fra media età del bronzo e prima età del ferro. – V: *Preistoria del Caput Adriae. Mostra, Trieste – Castello di S. Giusto* 1983, 87–118.
- ČERČE, P., I. ŠINKOVEC 1995, Katalog depojev pozne bronaste dobe – Catalogue of Hoards of the Urnfield Culture. – V: B. Teržan (ur.) 1995, 129–232.
- CIGLENEČKI, S. 2024, A different perspective on Škocjan Hillfort (San Canziano del Carso): not just a Prehistoric Cult Center but also the Largest Hillfort in Karst. <https://www.researchgate.net/publication/380176679>
- ČREŠNAR, M., B. TERŽAN 2014, Absolutno datiranje bronaste dobe na Slovenskem / Absolute dating of the Bronze Age in Slovenia. – V: B. Teržan, M. Črešnar (ur.) 2014, 661–702.
- DE MARINIS, R.C., L. SALZANI 2005, Tipologia e cronologia dei materiali. – V: L. Salzani, *La necropoli dell'età del bronzo all'Olmo di Nogara*, 391–448, Verona.
- DRECHSLER BIŽIČ, R. 1979–1980, Nekropola brončanog doba u pećini Bezdanjača kot Vrhovina. – *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 12–13, 27–87.
- DULAR, J. 1999, Ältere, mittlere und jüngere Bronzezeit in Slowenien – Forschungsstand und Probleme / Starejša, srednja in mlajša bronasta doba v Sloveniji – stanje raziskav in problemi. – *Arheološki vestnik* 50, 81–96.
- DULAR, J., S. TECCO HVALA (ur.) 2018, *Železnodobno naselje Most na Soči. Razprave / The Iron Age settlement at Most na Soči. Treatises*. – Opera Instituti archaeologici Sloveniae 34.

- FABEC, T. 2006, Bate, Nova Gorica. – *Varstvo spomenikov. Poročila* 39–41, 7–8.
- FABEC, T., D. SVOLJŠAK 2025 Šušet. – Arheologija na avtocestah Slovenije 124. https://www.zvkds.si/wp-content/uploads/2025/07/AAS-124_Suset.pdf
- FABEC, T., M. VINAZZA 2018, Tomaj: Gradišče in Tabor. Poskus prepoznavanja dinamik preoblikovanja tomajskega griča od prazgodovine do danes. – *Goriški letnik* 42, 9–44.
- FABEC, T., M. VINAZZA 2023, Škocjan od 3341±45 do 2010. Raziskave Centra za preventivno arheologijo ZVKDS v letih 2009 in 2010. – *Goriški letnik* 47, 9–51.
- FLEGO, S., L. RUPEL 1993, *Prazgodovinska gradišča Tržaške pokrajine*. – Trst.
- FORENBAHER, S. 2018, Ljubljana i Cetina: lončarski stilovi 3. tisućletja prije Krista na prostoru istočnog Jadrana / Ljubljana and Cetina: Pottery Styles of the third Millennium BC in the Eastern Adriatic. – *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 35, 113–157.
- FURLANI, U. 1995, 30. Šempeter / 30. Šempeter. – V: B. Teržan (ur.) 1995, 217, t. 130–135.
- FURLANI, U. 1996, Depojska najdba iz Šempetra pri Gorici / Il ripostiglio di San Pietro presso Gorizia. – V: B. Teržan (ur.) 1996, 73–88.
- GABROVEC, S. 1983, Jugoistočnoalpska regija. – V: A. Benac, B. Čović (ur.), *Praistorija jugoslavenskih zemalja IV. Bronzano doba*, 21–96, Sarajevo.
- GABROVEC, S., D. SVOLJŠAK 1983, *Most na Soči (S. Lucia) I. Zgodovina raziskovanj in topografija / Storia delle ricerche e topografia*, Katalogi in monografije 22.
- GABROVŠEK et al. 2022 = F. Gabrovšek, A. Mihevc, C. Mayaud, M. Blatnik, B. Kogovšek 2022, Slovene Classical Karst: Kras plateau and the recharge area of Ljubljana river / Klasični Kras: planota Kras in kraško zaledje izvirov Ljubljane. – *Folia biologica et geologica* 63/2, 35–60.
- GERBEC, T. 2018, Banjska planota in Kanalski Kolovrat v bronasti in železni dobi. – V: *Gradišča v zahodni in osrednji Sloveniji. Zbornik s posvetovanja o gradiščih. Pivka, 24. maja 2017*, 63–75, Gorjansko.
- GERBEC, T. 2021, Arheološka dediščina Kanalskega Kolovrata. – *Goriški letnik* 45, 127–151.
- GASPARI, A., R. MASARYK 2009, Na sledi prazgodovinskega Navporta. Gradišče na hribu Tičnica na Vrhniki / Tracing the prehistoric Nauportus. The hillfort on Tičnica hill near Vrhnika. – *Arheološki vestnik* 60, 195–206.
- GUŠTIN, M. 1979, *Notranjska – K začetkom železne dobe na severnem Jadranu / Zu den Anfängen der Eisenzeit an der nördlichen Adria*. – Katalogi in monografije 17.
- HÄNSEL, B., B. TERŽAN, K. MIHOVILIĆ 2005, Radiokarbonski datumi ranoga i srednjeg brončanog doba u Istri. – *Histria Archaeologica* 36, 5–46.
- HÄNSEL, B., B. TERŽAN, K. MIHOVILIĆ 2007, Radiokarbon Daten zur älteren und mittleren Bronzezeit Istriens. – *Praehistorische Zeitschrift* 82, 23–50.
- HÄNSEL B., K. MIHOVILIĆ, B. TERŽAN 2015, *Monkodonja. Istraživanje protourbanog naselja brončanog doba Istre 1. Iskopavanje i nalazi građevina / Monkodonja. Forschungen zu einer protourbanen Siedlung der Bronzezeit Istriens 1. Die Grabung un der Baubefund*. – Monografije i katalozi 25.
- HÄNSEL et al. 2015 = B. Hänsel, K. Mihovilić, B. Teržan, B. Weninger 2015, Datiranje naselja Monkodonja / Die Datierung der Siedlung von Monkodonja. – V: B. Hänsel, K. Mihovilić, B. Teržan 2015, 424–452.
- HÄNSEL B., K. MIHOVILIĆ, B. TERŽAN 2019, Fortification Concepts of Bronze Age Hillforts in Istria. – V: S. Hansen, R. Krause (ur.), *Bronze Age Fortresses in Europe. Proceedings of the Second International LOEWE Conference, 9–13 October 2017 in Alba Julia*, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 335, 99–115.
- HÄNSEL et al. 2020 = B. Hänsel†, K. Mihovilić, B. Teržan, K.F. Achino, C. Becker, V. Čosović, N. Puc, B. Teßmann, B. Toškan, R. Urankar, T. Zubin Ferri 2020, *Monkodonja. Istraživanje protourbanog naselja brončanog doba Istre 3. Nalazi od metala, gline, kosti i kamena te ljudskih i životinjskih kostiju / Monkodonja. Forschungen zu einer protourbanen Siedlung der Bronzezeit Istriens 3. Die Funde aus Metall, Ton, Knochen und Stein sowie menschlichen und tierischen Knochen*. – Monografije i katalozi 34.
- HANSEN, S. 2019, Hillforts and Weaponry in the Early and Middle Bronze Age. – V: S. Hansen, R. Krause (ur.), *Materialisierung von Konflikten / Materialisation of Conflicts. Proceedings of the Third International LOEWE Conference, 24–27 September 2018 in Fulda*, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 346, 93–132.
- HARDING, A. 1995, *Die Schwerter im ehemaligen Jugoslawien*. – Prähistorische Bronzefunde IV/14.
- HARDING, A. 2007, *Warriors and Weapons in Bronze Age Europe*. – *Archaeolingua*, Ser. Minor 25.
- HLÁSEK, D. 2019, Bronze Age Hillfort in South Bohemia. The Current State of Knowledge. – V: S. Hansen, R. Krause (ur.), *Bronze Age Fortresses in Europe. Proceedings of the Second International LOEWE Conference, 9–13 October 2017 in Alba Julia*, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 335, 119–140.
- HELLMUTH, A. 2012, Čuvari hrane i pića. O antropomorfnim ukrasima na posudama iz ranog i srednjeg brončanog doba s gradine Monkodonja u Istri / Guardians of food and drink. About anthropomorphic vessel decorations of the Early and Middle Bronze Age from the Monkodonja Hillfort in Istria. – *Histria archaeologica* 43, 19–46.
- HELLMUTH KRAMBERGER, A. 2017, *Monkodonja. Istraživanje protourbanog naselja brončanog doba Istre 2/1–2. Keramika s brončanodobne gradine Monkodonja / Monkodonja. Forschungen zu einer protourbanen Siedlung der Bronzezeit Istriens 2/1–2. Die Keramik aus der bronzezeitlichen Gradina Monkodonja*. – Monografije i katalozi 28/1–2.
- HELLMUTH KRAMBERGER, A. 2018a, Resource management in the hillfort settlement of Monkodonja near Rovinj, Istria, in the Early and Middle Bronze Age. – V: *Preistoria e protostoria del Caput Adriae*, Studi di preistoria e protostoria 5, 371–380, Firenze.
- HELLMUTH KRAMBERGER, A. 2018b, Zur zentralisierten Güterlagerung und Nahrungsdistribution im bronzezeitlichen Istrien. – V: *Storage and Consumption. New insights on Bronze Age storage and nourishment practices / Speicherung und Ernährung. Neue Einblicke*

- in die bronzezeitlichen Praktiken von Speicherung und Ernährung, International workshop Vienna, May 16th–18th, 2018.*, OREA. 8, Wien.
- HELLMUTH KRAMBERGER, A. 2020, "Sonnenbarken", und "Mondscheiben" im bronzezeitlichen Istrien? Zu zwei besonderen Schalen mit verziertem Boden aus der Gradina von Monkodonja nahe Rovinj, Kroatien. – *Archaeologia Austriaca* 104, 153–168.
- HELLMUTH KRAMBERGER, A. 2022, Consideration of cultural transfer in case of Bronze Age tripods from Istria and their use. – V: A. Hellmuth Kramberger, V. Perko (ur.), *Kulturna formacija in kulturni spomin. Jubilejna publikacija. 9. znanstvena konferenca z mednarodno udeležbo*, 14–30, Maribor.
- HELLMUTH KRAMBERGER, A. 2024, On the Emergence of Castellieri Settlements and Possible Effects of Climatic Changes in the 2nd Millennium BC in the Adriatic Region. *Quaternary* 7, 56. <https://doi.org/10.3390/quat7040056>
- HOBİÇ, J. 2020, Lidar podatki in prazgodovinska gradišča. Lidarski posnetki prazgodovinskih gradišč na Krasu in v Slovenski Istri. – V: Marchesetti 2020, 192–225.
- HORVAT, J. 1990, *Nauportus (Vrhnik)*. – Dela SAZU 33.
- HORVAT, J. 2020, Nauportus – Vrhnik. – V: A. Gaspari, J. Horvat, I. Lazar (ur.), *Manjša rimska naselja na slovenskem prostoru / Minor Roman settlements in Slovenia*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 40, 2020, 93–112. <https://doi.org/10.3986/9789610502586>
- HORVAT, J., A. BAVDEK 2009, *Okra/Ocra. Vrata med Sredozemljem in Srednjo Evropo / The gateway between the Mediterranean and Central Europe*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 17. <https://doi.org/10.3986/9789612545635>
- INNERHOFER, F. 2000, *Die mittelbronzezeitlichen Nadeln zwischen Vogesen und Karpaten. Studien zur Chronologie, Typologie und regionalen Gliederung der Hügelgräberkultur*. – Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 71/1–2.
- JĘDRYSIK, J., M. S. PRZYBYLA 2019, The Early Bronze Age Stone Fortifications of the Maszkowice Hillfort (Polish Carpathians). Product of an Adaptive Mind or *idée fixe*? – V: S. Hansen, R. Krause (ur.), *Bronze Age Fortresses in Europe. Proceedings of the Second International LOEWE Conference, 9–13 October 2017 in Alba Julia*, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 335, 141–159.
- KARINJA, S. 2013, *Večen Piran. V luči arheoloških najdb / Eterno Pirano, Alla luce dei reperti archeologici*. – Piran/Pirano.
- KNAVS, M., M. MLINAR 2005, Bronastodobna lončenina iz Turjeve jame v dolini Nadiže / Bronze Age pottery from Turjeva jama in the Nadiža Valley. – *Arheološki vestnik* 56, 50–72.
- KOROŠEC, P. 1988–1989, Bronastodobni elementi iz Jame pod Jamskim gradom v Predjami / Die bronzezeitlichen Elemente aus der Höhle Jama pod Jamskim Gradom in Predjama. – *Arheološki vestnik* 39–40, 333–344.
- KOS, P. 2019, *Claustra Alpium Iuliarum – Ad Pirum (Hrušica)*. – *Arheološka dediščina Slovenije od osamosvojitve. Varovanje in prezentacija*, Razprave SAZU 38, 93–107.
- KROLL, H. 2015, Tragovi prapovijesnih korištenih biljaka iz Monkodonje – Biljni nalazi / Spuren prähistorischer Nutzpflanzen aus Monkodonja – Die Pflanzenfunde. – V: Hänsel, Mihovilić, Teržan 2015, 105–108.
- KRUH, A., M. UREK 2020, Arheološka podoba Ajdovščine v luči novih raziskav. – *Goriški letnik* 44, 233–252.
- LAHARNAR, B. 2022, *From Ocra to Albion. Notranjska between Prehistory and Antiquity / Od Okre do Albijske gore. Notranjska med prazgodovino in antiko*. – Katalogi in monografije 45.
- LAHARNAR, B., P. TURK 2017, *Železnodobne zgodbe s stičišča svetov*. – Ljubljana.
- LEGHISSA, E. 2021, Deschmann's pile-dwelling sites near Ig and the cultural-chronological attribution of the Late-Copper-Age Ljubljana culture / *Kulturna in časovna umestitev poznobronastodobne ljubljanske kulture na Dežmanovih koliščih pri Igu*. – *Arheološki vestnik* 72, 7–51.
- LEGHISSA, E., A. PLESTENJAK 2025, Bronastodobni najdišči Kavci in Repovnice pri Vodica na Gorenjskem / *Bronze Age Sites of Kavci and Repovnice near Vodice in Gorenjska*. – *Arheološki vestnik* 76, 321–352. <https://doi.org/10.3986/AV.76.04>
- MAGGI, P., F. PIERI, P. VENTURA 2017, *Monte Castellier. Le pietre di Elleri narrano la storia*. – Trieste.
- MAINBERGER, M. 1998, *Das Moordorf von Reute. Archäologische Untersuchungen in der jungneolithischen Siedlung Reute-Schorrenried*. – Staufen i. Br.
- MARCHESETTI, C. 1903 (= Reprint 1981), *I castellieri preistorici di Trieste e della Regione Giulia*. – Trieste.
- MARCHESETTI, C. 1993, E. Montagnari Kokelj (ur.), *Carlo Marchesetti, Scritti sulla necropoli di S. Lucia di Tolmino (Scavi 1884–1902)*. Civici musei di storia ed arte, – Trieste.
- MARCHESETTI, C. 2020, *Prazgodovinska gradišča Trsta in Julijske krajine*. – Gorjansko.
- MAROVIĆ, I., B. ČOVIĆ 1983, Cetinska kultura. – V: A. Benac, B. Čović (ur.), *Praistorija jugoslavenskih zemalja IV. Bronzani doba*, Sarajevo, 191–231.
- MASELLI SCOTTI, F. 1988–1989, Considerazioni su recenti scavi al Castelliere di Elleri e confronti con abitati coevi del Carso Triestino e Goriziano / *Izsledki novih izkopavanj na Kaštelirju pri Jelarjih v primerjavi s sočasnimi naselbinami Tržaškega in Goriškega Krasa* – *Arheološki vestnik* 39–40, 509–517.
- MASELLI SCOTTI, F. (ur.) 1997, *Il Civico Museo archeologico di Muggia*. – Trieste.
- MELLER et al. 2013 = H. Meller, F. Bertemes, H.-R. Bork, R. Risch (ur.) 2013, *1600 – Kultureller Umbruch im Schatten des Thera-Ausbruchs? / 1600 – Cultural change in the shadow of the Thera-Eruption?. 4. Mitteldeutscher Archäologentag vom 14. bis 16. Oktober 2011 in Halle (Saale)*. – Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle 9.
- METZNER-NEBELSICK, C. et al. 2021 = C. Metzner-Nebelsick, L.D. Nebelsick, K. Massy, W.-R. Teegen, T. Simeth, Eine "zyklopische" Steinbefestigung der Mittelbronzezeit auf dem Stättenberg bei Oberhausen Landkreis Neuburg-Schrobenhausen, Oberbayern. – *Das Archäologische Jahr in Bayern* 2021, 41–43.
- MIHELIČ, M. 2012, Poznobronastodobni depo Kanalski vrh 1 v kontekstu alkimije, arheoastronomije in ustnega izročila / *Kanalski Vrh 1, a later Bronze Age Hoard in*

- the Context of Alchemy, Archaeoastronomy and Oral Tradition. – *Arheo* 29, 7–51.
- MIHOVILIĆ, K. 1995, Školjič (Funtana) i tragovi prapovijesnih obalnih i otočnih lokaliteta Istre / Školjič (Funtana), tracce di siti preistorici costieri ed insulari dell' Istria preistorica. – *Histria Archaeologica* 26, 28–57.
- MIHOVILIĆ, K. 2020, Krušni idoli – enigmantske pločice – pločice s otiscima iz Monkodonje / Brotlaibidole – enigmatische Tafelchen – Tafelchen mit Stempelindrücken aus Monkodonja. – V: HÄNSEL et al. 2020, 115–145.
- MIHOVILIĆ, K., B. TERŽAN, 2022, *Monkodonja. Istraživanje protourbanog naselja brončanog doba Istre 4. Mušego/Mon Segó, grobni tumuli – nekropola gradine Monkodonja i brončanodobni tumuli Istre / Monkodonja. Forschungen zu einer protourbanen Siedlung der Bronzezeit Istriens 4. Mušego/Mon Segó, Grabhügel – eine Nekropole von der Gradina Monkodonja und die bronzezeitlichen Grabhügel Istriens.* – Monografije i katalozi 37.
- MIHOVILIĆ, K., B. HÄNSEL†, B. TERŽAN 2018, Fortifikacijski sistemi brončanodobnih naselja u Istri – koncepti i promjene / Fortification systems of the bronze-age settlements in Istria – concepts and changes. – *Archaeologia adriatica* 12, 161–191.
- MILOŠEVIĆ, A. 1998, *Arheološka topografija Cetine.* – Katalozi i monografije 3.
- MILOŠEVIĆ, A., B. GOVEDARICA 1986, Otišič, Vlaka – praistorijsko nalazište u vrtaci I. – *Godišnjak Centar za balkanološka ispitivanja* 22, 51–71.
- MLINAR, M. 2020, *Most na Soči. Arheološke raziskave v letih 2000–2016 na levem bregu Idrijce / The 2000–2016 archaeological investigations on the left bank of the Idrijca.* – Opera Instituti archaeologici Sloveniae 43. <https://doi.org/10.3986/9789610504887>
- MONTAGNARI KOKELJ, E. (ur.) 1993, *Carlo Marchesetti, Scritti sulla necropoli di S. Lucia di Tolmino (Scavi 1884–1902).* – Trieste.
- MONTAGNARI KOKELJ, E. (ur.) 1994a, *Atti della giornata internazionale di studio su Carlo Marchesetti. Trieste, 9. ottobre 1993.* – Trieste.
- MONTAGNARI KOKELJ, E. 1994b, Il Carso Triestino fra tardo neolitico e bronzo antico. – *Atti della XXIX riunione scientifica. Preistoria e Protostoria del Friuli-Venezia Giulia e dell'Istria, Trieste-Pordenone 28–30 settembre 1990*, 71–89. – Firenze
- MONTAGNARI KOKELJ, E. 1996, La necropoli di S. Barbara presso il castelliere di Monte Castellier degli Elleri (Muggia–Trieste). – *Aquileia nostra* 67, 10–46.
- MONTAGNARI KOKELJ, E. 1997, La necropoli di S. Barbara (Elleri). – V: F. Maselli Scotti, *Il civico museo archeologico di Muggia*, 145–151, t. 23–26. – Muggia–Trieste.
- MONTAGNARI KOKELJ, E. 2005, Le grotte al tempo dei castellieri. – V: Bandelli, Montagnari Kokelj (ur.) 2005, 443–454.
- MONTAGNARI KOKELJ et al. 2018 = E. Montagnari Kokelj, C. Boscarol, A. Mereu, C. Piano, F. Cucchi 2018, Why using caves and rock shelters of the Trieste Karst (north-eastern Italy) in the Late Prehistory? Some hypotheses supported by data and analyses of the C.R.I.G.A. web. GIS. – V: *Preistoria e protostoria del Caput Adriae. Studi di preistoria e protostoria* 5, 421–430.
- MORETTI, M. 1983, Grotta di S. Croce (Catasto v.g.n. 4163) – sepoltura in pithos. – V: *Preistoria del Caput Adriane. Mostra, Trieste – Castello di S. Giusto*, 131–134.
- MURGELJ, I. 2018, Krška Jama – mesto večnega počitka v srednji bronasti dobi / Krška jama – place of eternal rest in the Midle Bronze Age. – V: M. Črešnar, M. Vinazza (ur.), *Srečanja in vplivi v raziskovanju bronaste in železne dobe na Slovenskem. Zbornik prispevkov v čast Bibi Teržan*, 53–69, Ljubljana.
- MURGELJ, I. 2021, Posamezne najdbe z Gradca nad Kovačevšami. – *Goriški letnik* 45, 103–114.
- MUŠIČ, B., J. HORVAT 2007, Nauportus – an Early Roman trading post at Dolge njive in Vrhnika / Nauportus – zgodnjorimska trgovska postojanka na Dolgih njivah na Vrhniki. – *Arheološki vestnik* 58, 219–283.
- NEBELSICK, L.D. et. al. 2022 = L.D. Nebelsick, C. Metzner-Nebelsick, Th. Simeth, K. Massy, W.-R. Teegen 2022, Hoch über der Donau. Eine “zyklopische” Steinbefestigung der Mittelbronzezeit auf dem Stätteberg bei Oberhausen, Landkreis Neuburg-Schrobenhausen. – *Bayerische Archäologie* 2022/4, 15–25.
- NEBELSICK, L.D., C. METZNER-NEBELSICK 2024, 1500 v.Chr. Mächtige Burgen – boomende Landschaften. “Zyklopische” Steinbefestigung in Bayern. – *Archäologie in Deutschland* 2024/1, 22–25.
- NANUT, T. 2018, Poznobronasto- in železnodobni depojski najdbi iz Dolenjih Raven na Cerkljanskem in s Sv. Jakoba na Kanalskem Kolovratu / Late Bronze- and Iron Age hoard finds from Dolenje Ravne near Cerkno and Sv. Jakob in the Kanalski Kolovrat Hills. – V: M. Črešnar, M. Vinazza (ur.), *Srečanja in vplivi v raziskovanju bronaste in železne dobe na Slovenskem*, 137–161, Ljubljana.
- OLIČ, S. 2006, Logatec – Zapolje (parc.št. 401/6,7, k.o. Blekova vas) (neobjavljeno poročilo, hrani ZVKDS).
- OMAHEN GRUŠKOVNJAK, M. 2021, Naselbina na Soviču nad Postojno iz bronaste in železne dobe / Bronze and Iron Age hilltop settlement on Sovič above Postojna (Slovenia). – *Arheološki vestnik* 72, 309–333. <https://doi.org/10.3986/AV.72.10>
- OSMUK, N. 1988, Goriče pri Famljah. – *Varstvo spomenikov* 30, 196–97.
- OSMUK, N. 1992, Dolenja vas, Grižce. – *Varstvo spomenikov* 34, 208.
- PRELOŽNIK, A. 2012, Kamen na kamen – Debela griža. Raziskave in pomen volčjegrajskega gradišča. – V: M. Guštin (ur.), *Volčji grad*, 27–38, Komen.
- PREŠEREN, D. (ur.) 2003, *Zemlja pod vašimi nogami. Arheologija na avtocestah Slovenije. Vodnik po najdiščih.* – Ljubljana.
- RECCHIA, G., A. CAZZELA 2019, Coppa Nevigata in the Wider Context of Bronze Age Fortified Settlements of south-eastern Italy and the Adriatic Area. – V: S. Hansen, R. Krause (ur.), *Bronze Age Fortresses in Europe. Proceedings of the Second International LOEWE Conference, 9–13 October 2017 in Alba Julia*, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 335, 81–97.
- RUARO LOSERI et al. 1977 = L. Ruaro Loseri, G. Steffè De Piero, S. Vitri, G. Righi 1977, *La necropoli di Brežec presso S. Canziano del Carso. Scavi Marchesetti 1896–1900.* – Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste. Monografie di Preistoria 1.

- RUARO LOSERI, L., G. RIGHI 1982, *La necropoli "celtica" di S. Canziano del Carso. Scavi Marchesetti 1903–1904 (?)*. – Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste. Monografie di Preistoria 3.
- SAKARA SUČEVIĆ, M. 2008, Tri prazgodovinske naselbine na slovenski obali. Revizija izkopanega gradiva s Sermina, Kaštelirja nad Kortami in iz Pirana / Three prehistoric settlements from the Slovenian coast. Revision of excavated material from Sermin, Kaštelir nad Kortami and Piran. – *Annales* 18/2, 439–454.
- SALZANI, L. 2007, Sepulture dell'età del Rame nel Veronese. – *Bollettino del Museo Civico di Storia Naturale di Verona* 31, 69–98.
- SKEATES, R., R. WHITEHOUSE 1994, *Radiocarbon Dating and Italian Prehistory*. – Archaeological Monographs of British School at Rome 8.
- SNOJ, D. 1992, Sermin. – *Varstvo spomenikov* 34, 91–105.
- STACUL, G. 1972, Il Castelliere C. Marchesetti presso Slivia nel Carso Triestino. – *Rivista di Scienze Preistoriche* 27, 145–62.
- SVETLIČIČ, V. 1997, Prazgodovinska keramika / Prehistoric pottery. – V: J. Horvat, *Sermin. Prazgodovinska in zgodnjerimska naselbina v severozahodni Istri / A Prehistoric and Early Roman Settlement in Northwestern Istria*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 3, 39–56. <https://doi.org/10.3986/9789610503170>
- SVOLJŠAK, D. 1984, Most na Soči (S. Lucia) e i suoi sistemi di difesa. – V: *Preistoria del Caput Adriae. Atti del convegno internazionale, Trieste 19–20 novembre 1983*, 115–118, Udine.
- SVOLJŠAK, D. 1988–1989, Posočje v bronasti dobi / Das Sočagebiet in der Bronzezeit. – *Arheološki vestnik* 39–40, 367–386.
- SVOLJŠAK, D., A. POGAČNIK 2001, *Tolmin, prazgodovinsko grobišče I. Katalog / Tolmin, the prehistoric cemetery I. Catalogue*. – Katalogi in monografije 34.
- SVOLJŠAK, D., A. POGAČNIK 2002, *Tolmin, prazgodovinsko grobišče II. Razprave / Tolmin, the prehistoric cemetery II. Treatises*. – Katalogi in monografije 35.
- SZOMBATHY, J. 1912, Altertumsfunde aus Höhlen bei St. Kanzian im österreichischen Küstenlande. – *Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Kais. Akademie der Wissenschaften* II/2, 127–190.
- ŠINKOVEC, I. 1995, Katalog posameznih kovinskih najdb bakrene in bronaste dobe / Catalogue of Individual Metal Finds from Eneolithic and Bronze Ages. – V: B. Teržan (ur.) 1995, 29–127.
- ŠINKOVEC, I. 1996, Posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe / Individual Metal Finds from Eneolithic and Bronze Ages. – V: B. Teržan (ur.) 1996, 125–163.
- ŠKVOR JERNEJČIČ, B. 2018, Il rituale e il costume funerario nella tarda età del bronzo e nella prima età del ferro nella Slovenia centrale e nell'Italia nordorientale. – *Preistoria e Protostoria del Caput Adriae. Studi di preistoria e protostoria* 5, 537–550.
- TARAMIDES, G. 1999, *Applied thermodynamics in the prehistoric pottery of Cyprus*. – Nicosia.
- TERŽAN, B. 1990, Polmesečaste fibule – o kulturnih povezavah med Egejo in Caput Adriae / Die Halbmondfibeln – Über die Kulturverbindungen zwischen der Ägäis und dem Caput Adriae. – *Arheološki vestnik* 41, 49–88.
- TERŽAN, B. 1995 (ur.), *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem / Hoards and individual metal finds from eneolithic and bronze ages in Slovenia I*. – Katalogi in monografije 29.
- TERŽAN, B. 1996 (ur.), *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem / Hoards and individual metal finds from eneolithic and bronze ages in Slovenia II*. – Katalogi in monografije 30.
- TERŽAN, B. 2002, Kronološki oris / Chronological outline. – V: D. Svoljšak, A. Pogačnik 2002, *Tolmin, prazgodovinsko grobišče II. Razprave / Tolmin, the prehistoric cemetery II. Treatises*. – Katalogi in monografije 35, 85–102.
- TERŽAN, B. 2016, Škocjan – kraj na stičišču svetov. Povzetek in sklepna beseda / San Canziano – crocevia di culture. Sintesi e considerazioni conclusive / Škocjan – at the meeting point of worlds. Summary and conclusion. – V: B. Teržan, E. Borgna, P. Turk 2016, 345–472.
- TERŽAN, B. 2021a, Notranjsko-kraška halštatska skupina. Uvodnik in kratek oris / The Notranjska-Kras Hallstatt group. An introduction and brief outline. – *Arheološki vestnik* 72, 229–262. <https://doi.org/10.3986/AV.72.08>
- TERŽAN, B. 2021b, Liburni and the Caput Adriae Region in the Early First Millenium BC – Discussing the Liburnian two-part bow Fibulae / Liburni i regija Caput Adriae početkom prvog tisućljeća pr. Kr. – razmatranje liburnskih dvodijelnih lučnih fibula. – *Archaeologia Adriatica* 15, 177–199.
- TERŽAN, B. 2022, Svetolucijska halštatska kulturna skupina. Uvodnik in kratek oris / The Sveta Lucija Hallstatt cultural group. An introduction and brief outline. – *Arheološki vestnik* 73, 347–396. <https://doi.org/10.3986/AV.73.10>
- TERŽAN, B. 2023, Kantaros iz Pirana. – V: *Arheološka topografija Istre / Topografia archaeologica dell'Istria. Liber amicorum Matej Župančič*, 143–150, Koper/Capodistria.
- TERŽAN, B., N. TRAMPUŽ 1973, Prispevek h kronologiji svetolucijske skupine / Contributto alla cronologia del gruppo preistorico di Santa Lucia. – *Arheološki vestnik* 24, 1973 (1975), 416–460.
- TERŽAN, B., F. LO SCHIAVO, N. TRAMPUŽ-OREL 1984, *Most na Soči (S. Lucia) II. Szombathyjeva izkopavanja. Table / Die Ausgrabungen von J. Szombathy. Tafelband*, Katalogi in monografije 23/2.
- TERŽAN, B., F. LO SCHIAVO, N. TRAMPUŽ-OREL 1985, *Most na Soči (S. Lucia) I. Szombathyjeva izkopavanja. Tekst / Die Ausgrabungen von J. Szombathy. Tekst*, Katalogi in monografije 23/1.
- TERŽAN, B., P. TURK, 2005, The Iron Age tower upon Ostri vrh. – V: G. Bandelli, E. Montagnari Kokelj (ur.) 2005, 339–352.
- TERŽAN, B., M. ČREŠNAR (ur.) 2014, *Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem / Absolute Dating of Bronze- and Iron Ages in Slovenia*. – Katalogi in monografije 40.
- TERŽAN, B., P. TURK, 2014, Ostri vrh pri Štanjelu. – V: B. Teržan, M. Črešnar (ur.) 2014, 603–610.
- TERŽAN, B., E. BORGNA, P. TURK 2016, *Depo iz Mušje jame pri Škocjanu na Krasu. Depojske najdbe bronaste in železne dobe na Slovenskem III / Il ripostiglio della Grotta dell Mosche presso San Canziano del Carso. Ripostigli delle età del bronzo e del ferro in Slovenia III*, Katalogi in monografije 42.

- TERŽAN, B., P. TURK 2021, Železnodobni stolp na Ostrem vrhu in severne kraške zapore / The Iron Age tower atop Ostri vrh and the barriers of the northern Kras (Karst). – *Arheološki vestnik* 72, 453–477. <https://doi.org/10.3986/AV.72.15>
- TERŽAN, B., ŠKVOR JERNEJČIČ, B. 2025, Bronasta doba v osrednji Sloveniji – na Gorenjskem, Dolenjskem ter v Posavju. Uvodnik in kratek oris / The Bronze Age in Central Slovenia – in the Gorenjska, Dolenjska and Posavje Regions. An introduction and brief outline. – *Arheološki vestnik* 76, 289–319. <https://doi.org/10.3986/AV.76.20>
- TRAMPUŽ OREL, N. 1999, Archaeometallurgic investigations in Slovenia. A history of research on non-ferrous metals / Arheometalurške raziskave v Sloveniji. Zgodovina raziskav prazgodovinskih barvnih kovin. – *Arheološki vestnik* 50, 407–429.
- TRAMPUŽ OREL, N., D.J. HEATH 1998, Analysis of Heavily Leaded Shaft-Hole Axes. – V: B. Hänsel (ur.), *Mensch und Umwelt in der Bronzezeit Europas / Man and Environment in European Bronze Age*, 237–248, Kiel.
- TRAMPUŽ-OREL, N., D.J. HEATH 2001: Depo Kanalski Vrh – študija o metalurškem znanju in kovinah na začetku 1. tisočletja pr. n. št. / The Kanalski Vrh hoard – a Case study of the metallurgical knowledge and metals at the beginning of the 1st millennium BC. – *Arheološki vestnik* 52, 143–171.
- TURK, P. 1996, Datacija poznobronastodobnih depojev / The Dating of Late Bronze Age Hoards. – V: B. Teržan (ur.) 1996, 89–121.
- TURK, P. 2001a, Some aspects of new Late Bronze Age and Early Iron Age Hoards-finds from Central Slovenia / Einige Aspekte von neuen spätbronze- und früheisenzeitlichen Hortfunden aus Zentralslowenien. – V: A. Lippert (ur.), *Die Drau-, Mur- und Raab-Region im 1. vorchristlichen Jahrtausend. Akten des internationalen interdisziplinären Symposiums von 26. bis 29. April 2000 in Bad Radkersburg*, Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 78, 155–164.
- TURK, P. 2001b, The weight of objects in Late Bronze Age hoards in Slovenia and possibilities for determining weight standards / Teže predmetov v depojih pozne bronaste dobe iz Slovenije in možnosti ugotavljanja utežnih standardov. – *Arheološki vestnik* 52, 249–279.
- TURK, P. 2002, Arheologija. – V: B. Peric (ur.), *Park Škocjanske jame*, 86–97, Škocjan.
- TURK, P. 2010, Po gradiščih vzdolž severnega kraškega roba. – *Kras* 99/100, 28–31.
- TURK, P. 2018, Early Iron Age hoards from central and western Slovenia. – *Preistoria e Protostoria del Caput Adriae. Studi di preistoria e protostoria* 5, 397–406.
- TURK, P. 2020, Predgovor. – V: Marchesetti 2020, 12–21.
- TURK, P. 2025, Late Bronze Age hoard landscape in western Dolenjska region. – *Schild von Steier* 30, v tisku.
- TURK, P., V. SVETLIČIČ 2021, Bronasta sekira z robniki iz Podjesena pri Predgrižah. – *Goriški letnik* 45, 11–27.
- TURK, P., M. TURK 2019, *Najstarejše zgodbe s stičiča svetov*. – Ljubljana.
- TURK, P., K. HROBAT, P. BRATINA 2016, Katalog arheoloških najdišč Škocjana in okolice / Catalogo dei siti archeologici dell'area di San Canziano. – V: B. Teržan, E. Borgna, P. Turk 2016, 55–62.
- TURK et al. 1993 = I. Turk, Z. Modrijan, T. Prus, M. Culiberg, A. Šercelj, V. Perko, J. Dirjec, P. Pavlin 1993, Podmol pri Kastelcu – novo večplastno arheološko najdišče na Krasu, Slovenija / Podmol near Kastelec – A new multi-layered archaeological site on the Karst in Slovenia. – *Arheološki vestnik* 44, 45–96.
- URBAN, Th. 1993, *Studien zur mittleren Bronzezeit in Norditalien* 1–2. – *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie* 14.
- VELUŠČEK, A. 1999, Neolithic and Eneolithic Investigations in Slovenia. – *Arheološki vestnik* 50, 1999, 59–79.
- VINAZZA, M. 2012, Prazgodovinska keramika z gradišča Volčji grad – Debela Griža. – V: M. Guštin (ur.), *Volčji grad*, 39–57, Komen.
- VINAZZA, M. 2021, Naselbinska keramika starejše železne dobe na Krasu / Settlement pottery from the Early Iron Age in Kras. – *Arheološki vestnik* 72, 419–452. <https://doi.org/10.3986/AV.72.14>
- ŽBONA-TRKMAN, B., A. BAVDEK 1995a, 17. Kanalski vrh I / 17. Kanalski vrh I. – V: B. Teržan (ur.) 1995, 203, t. 94–114A.
- ŽBONA-TRKMAN, B., A. BAVDEK 1995b, 17. Kanalski vrh II / 17. Kanalski vrh II. – V: B. Teržan (ur.) 1995, 203, t. 114B–118.
- ŽBONA-TRKMAN, B., A. BAVDEK 1996, Depojski najdbi s Kanalskega Vrha / The Hoards from Kanalski vrh. – V: B. Teržan (ur.) 1996, 31–71.
- ŽERJAL, T. 2024, *Nauportus / Vrhnika*. – V: J. Horvat, S. Groh, K. Strobel, M. Belak (ur.), *Roman urban landscape. Towns and minor settlements from Aquileia to the Danube*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 47, 105–125. <https://doi.org/10.3986/9789610510734>
- ŽUPANČIČ, M. 1990, Arheološka podoba Brega s Kraškim robom. – V: *Kraški rob in Bržanija. Zbornik v počastitev 500-letnice fresk v Hrastovljah*, 19–25, Koper.

The Bronze Age in the regions of Notranjska and Primorska An introduction and brief outline

Translation

The archaeological meetings known as *Gabrovec Days* began a thematically new three-year programme in 2022, dedicated to presenting the recent research on the Bronze Age in the present-day Slovenia. In the first year, the focus was on the regions of Prekmurje and Štajerska,¹ in the second year on central Slovenia with Gorenjska, Dolenjska and Posavje,² and in the third year from Notranjska and Primorska. This last symposium was held on 16 April 2024, in the National Museum of Slovenia, and boasted as many as fourteen presentations. Once again, however, the number of papers submitted in written form is regrettably low, as the editorial board of *Arheološki vestnik* only received seven. Such a limitation notwithstanding, we will briefly outline the Bronze Age topics presented at this symposium that span from the late 3rd to the opening centuries of the 1st millennium BC.³

PROLOGUE

The new insights into the Bronze Age settlement in western Slovenia gained through the research conducted over recent decades are best evaluated through a comparison with the fundamental study by Stane Gabrovec, published in the fourth volume of the monumental work *Praistorija jugoslavenskih zemalja* (1983),⁴ and with the overview that Janez Dular published in the jubilee fiftieth volume of *Arheološki vestnik* (1999).⁵ Then as now, the most prominent cultural phenomenon was the Castellieri culture, which encompassed the Kras and Istria. The knowledge of it previously relied mainly on the famous work by Carlo Marchesetti, *I castellieri preistorici di Trieste e della Regione Giulia*, first published as far back as in 1903, and reprinted in 1981.⁶ The work is still of importance today through

its Slovenian translation, *Prazgodovinska gradišča Trsta in Julijske krajine*, published in 2020. It was translated by Radovan Cunja and Leander Cunja, while Peter Turk wrote an introductory essay and Jošt Hobič contributed modern LiDAR images of prehistoric hillforts on the Kras and the Slovenian part of Istria.⁷ More than a mere translation, this new edition effectively combines a traditional approach with modern methods, enabling new perspectives both on individual hillforts and on the Castellieri culture as a whole. On the same topic, there is also the richly illustrated monograph on the hillforts in the Trieste region that Stanko Flego and Lidija Rupel published in 1993 in Trieste as a separate Slovenian edition.⁸

In supplement to earlier knowledge, recent decades have brought new, mainly rescue excavations at the still relatively few hillforts, but also changes concerning the dating of the Castellieri culture, particularly its beginnings. New investigations have shown that the culture did not emerge in the Middle Bronze Age, as Stane Gabrovec, Andrea Cardarelli, Janez Dular and many other authors had previously presumed,⁹ but much earlier, in the Early Bronze Age between the 20th and 18th centuries BC. Such dating rests primarily on the results of radiocarbon analyses and typo-chronological analyses of artefacts, particularly pottery from the Bronze Age hillfort at Monkodonja near Rovinj in Istria,¹⁰ recently corroborated by the radiocarbon dates from the hillforts on the Carso triestino (see here Bernardini, Leghissa, Fig. 10).¹¹

Other publications that have significantly contributed to a better understanding of the Bronze

held in 1993 in Trieste/Trst and the other in 2003 in Duino/Devin; see Montagnari Kokelj 1994a; Bandelli, Montagnari Kokelj 2005.

⁷ Turk 2020; Hobič 2020.

⁸ Flego, Rupel 1993.

⁹ Gabrovec 1983, 49; Cardarelli 1983; Dular 1999, 85–87.

¹⁰ Hänsel, Mihovilič, Teržan 2015; Hellmuth Kramberger 2017.

¹¹ All articles from the Gabrovec Day 2024 symposium published in this volume of *Arheološki vestnik* are cited in the text by the name of the author/authors, in the form 'see here Author...', while all other references and comments are given in the footnotes.

¹ See *Arheološki vestnik* 75, 2024, 441–772.

² See *Arheološki vestnik* 76, 2025, 285–674.

³ For a broad dating of the Bronze Age and its phases, see Črešnar, Teržan 2014.

⁴ Gabrovec 1983, 46–51.

⁵ Dular 1999, 84–87.

⁶ Two symposia were dedicated to Carlo Marchesetti as an outstanding figure in different scientific fields, one

Age in Slovenia, also its western regions, include the proceedings of the colloquium on the Bronze Age held in Lendava in November 1986 and published in Volumes 39–40 of *Arheološki vestnik*. These proceedings feature articles by Paola Korošec, Drago Svoljšak, Franca Masseli Scotti and Francesca Bressan.¹² More recent research was also presented at the conference on prehistory and protohistory in Caput Adriae, held in Udine in 2014 and published in 2018 in the fifth volume of the *Studi di preistoria e protostoria* series, with contributions by Alma Bavdek, Patricija Bratina and Peter Turk, as well as an overview by Elisabetta Borgna and others.¹³ The last addition is the Gabrovec Day 2024 symposium, the contributions from which will be discussed below in a synthesis of the knowledge gathered thus far.

CHRONOLOGICAL AND CULTURAL OUTLINE

Western Slovenia is an area where the Julian Alps with its south-eastern foothills meet the northern Dinaric Alps. As such, it hosts the lowest and easiest mountain passes connecting the northern Mediterranean, more specifically the Apennine Peninsula, the Po Valley and Veneto, with central Europe that includes the eastern Alps, the Carpathian Basin and the Balkans that open further into eastern Europe. Such a geographical position, along the main line of communication linking the north and south as well as the east and west of the European continent, inevitably had an impact on the cultural character of the area today comprising the regions of Notranjska and Primorska with Istria (*Fig. 1*).

I. – Transitional period between the Copper Age (Eneolithic) and the Early Bronze Age

This transitional period remains largely a *tabula rasa*. Some evidence comes from several cave sites on the Kras and in Notranjska.¹⁴ These revealed

¹² See Korošec 1988–1989; Svoljšak 1988–1989; Maselli Scotti 1988–1989; Bressan 1988–1989.

¹³ Bavdek 2018; Bratina 2018a; Turk 2018; Borgna et al. 2018.

¹⁴ At Gabrovec Day 2024, Anton Velušček presented Bronze Age cave sites in Notranjska and the Kras, but unfortunately did not submit his article for publication. For the geomorphology see e.g. Gabrovšek et al. 2022.

pottery attributed to the Vučedol, Ljubljana and Cetina cultures,¹⁵ though mostly not as traces of continuous occupation into the Early Bronze Age, but rather occasional habitation at sites that were also visited during the Bronze Age.¹⁶ These sites should probably be understood primarily in connection with transhumant pastoralism,¹⁷ as has already been demonstrated for the caves of Podmol near Kastelec¹⁸ and Mala Triglavca (see here Fabec, Mlekuž Vrhovnik, Figs 1–3), with a revision of finds from earlier excavations also at Križna jama,¹⁹ Jama pod Jamskim gradom (Konjski hlev) near Predjama²⁰ and Betalov spodmol in Spodnja Pivka.²¹ In addition, there are several stray finds of copper and bronze objects, such as a small flat axe from Gradišče on Čepna near Košana,²² axes from the area of Prestranek²³ and from Arbišče on Šentviška gora,²⁴ a slender axe from the River Vipava near Brje,²⁵ a flat axe and a dagger from Tominčeva jama that forms part of the Škocjan Caves,²⁶ as well as a triangular dagger with an asymmetrical blade of the Stabdolch or halberd type from Piran.²⁷ If the tip of a chert dagger with lateral notches, reportedly found in the sea near the Piran headland²⁸ indeed originates from Piran, then the latter two finds indicate connections with Copper Age sites in Veneto or the wider area of Verona.²⁹

¹⁵ Montagnari Kokelj 1994b; Velušček 1999; Leghissa 2021, 19–31, Fig. 6, Map 1; Bernardini et al. 2024a.

¹⁶ At Gabrovec Day 2024, Patricija Bratina presented new findings on the settlement of the Kras and the Vipava Valley that included the Early Bronze Age pottery from the cave sites of Malanca near Sežana and Mislejeva jama / Lončena jama on the slopes of Mount Nanos. Unfortunately, she did not submit a written presentation for this volume of *Arheološki vestnik*.

¹⁷ Montagnari Kokelj 2005; Montagnari Kokelj et al. 2018.

¹⁸ Turk et al. 1993.

¹⁹ Bavdek et al. 2009.

²⁰ Cf. Korošec 1988–1989; new publication by Alma Bavdek in preparation.

²¹ Bavdek 2017, 66–69, Pl. 18.

²² Šinkovec 1995, 38, Pl. 2: 15; Laharnar 2022, 99, Fig. 3.42: 9.

²³ Laharnar 2022, 21, Fig. 2: 2.

²⁴ For this information I thank my colleagues Boštjan Laharnar and Miha Mlinar, who are preparing an article for the upcoming volume of *Goriški letnik*. The axe is kept in the Tolmin Museum.

²⁵ Šinkovec 1995, 36, Pl. 2: 10.

²⁶ Turk 2002, 86–88, Drawing 1. For this (Cucuteni) type dagger, see Mainberger 1998, 221–223, Figs 224: 1; 230.

²⁷ Šinkovec 1995, 98, Pl. 28: 192; Karinja 2013, 108–109; Teržan 2023, 144–146, Fig. 4: 1.

²⁸ Benjamin, Bonsall 2009.

²⁹ Cf. Salzani 2007.

II. – Early and Middle Bronze Ages

Similarly as for the transitional period, relatively few of the newly investigated archaeological sites in western Slovenia can be reliably attributed to either the Early or the Middle Bronze Age. The fortified hilltop settlements on the Kras, characterised by massive drystone walls, certainly formed part of the Castellieri culture. It is unlikely, however, that all of them were established already in the Early Bronze Age; some may have begun in the Middle or Late Bronze Age, or even at the beginning of the Iron Age. The Castellieri culture encompassed the whole of Istria and extended northward across the Kras to its edge above the Vipava Valley, while its influences reached into the Vipava Valley and into Notranjska,³⁰ in a limited degree possibly even further north as far as Gorenjska.³¹ The recently completed extensive investigations at the Bronze Age hillfort at Monkodonja near Rovinj,³² for which more than forty radiocarbon dates are available, have demonstrated the need to reconsider the dating of the beginnings of the Castellieri culture previously set to the Middle Bronze Age. The construction of the massive fortification system at Monkodonja is now believed to have begun around 1800 BC, though possibly even earlier (around 2000 BC),³³ while the end of the settlement should be sought in the course of the 15th century BC.³⁴ Also significant is that around 1600 BC the wall was renovated and further reinforced, reaching a width of about 4 m and probably exceeding 3 m in height, its entrance architecture altered and also substantially reinforced.³⁵ These conceptual

changes in the defensive system were probably a response to new strategies in warfare and new types of weaponry, a phenomenon that has been observed more broadly across the Mediterranean and Europe.³⁶

The hillforts on the Kras began to be established at roughly the same time, i.e. around 1750 BC. This can be surmised from the calibrated radiocarbon date from Layer 6 at the hillfort on Slivia/Slivno³⁷ and the new dates from the hillforts at Jelarji/Elleri³⁸ and Trmun, which also point to the opening centuries of the 2nd millennium BC (see here Bernardini, Leghissa, Fig. 10). The radiocarbon dates thus confirm that the beginnings of the Castellieri culture in Istria and the Kras should be sought in the Early Bronze Age (Fig. 2), probably at the transition from BA A1 to BA A2 (according to Reinecke's central European chronology).

An important new contribution to the study of the Castellieri culture on the Carso triestino in general, not only for the radiocarbon dating, comes from the excavations conducted at the hillfort on Trmun³⁹ (see here Bernardini, Leghissa). They revealed a wall that, unlike those at Slivia, Jelarji/Elleri or Monkodonja, appears to have been a single-phase construction that collapsed during a single event of unknown cause. The recovered pottery finds are modest, but their attribution to the same timeframe as the radiocarbon dates, namely the Early Bronze Age, seems reliable. Even though the excavation report does not provide convincing evidence for a broader discussion on the formation of the Castellieri culture as a distinct phenomenon, Bernardini and Leghissa nevertheless challenge earlier research and interpretations (see here Bernardini, Leghissa). As an example, we should mention the study by Anja Hellmuth Kramberger,⁴⁰ in which she mentions natural catastrophes such as the eruption of Vesuvius in the early 2nd millennium BC or the somewhat later eruption on the island

³⁰ See below.

³¹ See Leghissa, Plestenjak 2025, 329–330, Pls 7: 7–8; 9: 16; Teržan, Škvor Jernejčič 2025, 295.

³² Hänsel, Mihovilić, Teržan 2015; Hänsel et al. 2015; Hänsel et al. 2020; Hellmuth Kramberger 2017. Anja Hellmuth Kramberger discussed the site of Monkodonja, particularly its pottery finds, at Gabrovec Day 2024, but did not submit a written contribution.

³³ This is inferred from the location of the tomb within the tower and the radiocarbon dating of the first burial in it. See e.g. Mihovilić, Hänsel, Teržan 2018, 169–172; Hänsel, Mihovilić, Teržan 2019, 103, Figs 3–4.

³⁴ Hänsel, Teržan, Mihovilić 2005; idem 2007; Hänsel et al. 2015. Bernardini and Leghissa have expressed a doubt regarding the accuracy of the radiocarbon dates for the two tombs by the main entrance to the settlement, but the reason for this doubt is unclear.

³⁵ Hänsel, Mihovilić, Teržan 2015, 11–193, 273–307, 462–473; idem 2019, 100–114, Figs 5–9; Mihovilić, Hänsel, Teržan 2018, 164–183, Figs 5–13. I should mention the

ambiguous interpretation of Bernardini and Leghissa concerning the enlargement of the wall, as this does not involve 'an outward expansion', but rather the renovation and addition to the wall on its interior side; this applies to both the main wall and the wall of the acropolis.

³⁶ See e.g. Mihovilić, Hänsel, Teržan 2018, 183–186; Hänsel, Mihovilić, Teržan 2019, 111–114; Harding 2007, 55–96; Hansen 2019.

³⁷ Stacul 1972; Skeates, Whitehouse 1994, 209, 273; Flego, Rupel 1993, 83–88.

³⁸ Maggi, Pieri, Ventura 2017, 70–72, Tab. 2.

³⁹ For this site, see also Flego, Rupel 1993, 199–200.

⁴⁰ Hellmuth Kramberger 2024.

of Thera/Santorini⁴¹ in the Aegean Sea without explicitly arguing that the emergence of the Castellieri culture in Istria was a direct consequence of the roughly contemporaneous volcanic activity of Mount Vesuvius.⁴² The consequences of such events probably included climatic deterioration followed by migrations and changes in settlement patterns in certain geographical regions. Equally surprising is that Bernardini and Leghissa question the connections of the Castellieri culture with the Mediterranean on the grounds that their excavations at Trmun yielded no direct evidence/imports (?), as such evidence can hardly be expected given the limited scope and depth of the excavated layers and the exposed section of the wall. Instead, they emphasise a local tradition supposedly reflected in the pottery (see here Bernardini, Leghissa). One can be highly sceptical of their suggestion that the pottery of the Castellieri culture derives from the traditions of the Ljubljana and/or Cetina cultures, as this is visible neither in the decoration nor in the forms of the pottery. The two cultures exhibit rich, but different ornamentation and symbolism.⁴³ There are also few similarities in vessel forms beyond the general functional forms such as different dishes. The Bronze Age pottery of the Castellieri culture is, in contrast, marked by relatively modest decoration, although it does show certain intriguing motifs. These include anthropomorphised storage vessels that Hellmuth Kramberger aptly described as ‘guardians of food and drink’,⁴⁴ and special types of dishes decorated with astral symbols.⁴⁵ As the main argument for a local tradition, the excavators of Trmun name the technological aspects of pottery production.⁴⁶ Most pottery of the Castellieri culture was indeed made locally or regionally, hence the clay fabric varies according to the available sources of natural clay. Their claim that calcite grains as temper are mainly characteristic of Neolithic and Eneolithic pottery, but not of Bronze Age Castellieri pottery, however, is questionable. In fact, the opposite has been demonstrated for Monkodonja, where pieces of calcite were found in the pottery of different

fabrics and qualities, and used contemporaneously with other types of temper such as grog.⁴⁷

The local, western Balkan and continental components⁴⁸ undeniably played a role in the formation of the Castellieri culture as ceramic finds, especially the ‘enigmatic tablets in the form of bread idols’ and amber finds, indicate intensive contacts with central European cultural communities as far as the Baltic throughout the Early and Middle Bronze Ages.⁴⁹ Having said that, there is no doubt that the Castellieri culture formed part of the Mediterranean *koine* extending from Cyprus,⁵⁰ possibly even the Levant, through the Aegean to the southern coasts of the Apennine Peninsula⁵¹ and further north to the region of Caput Adriae.⁵² This is visible not only in the new concepts of settlement fortifications and the engineering of hillfort architecture, but also in their social organisation and subsistence strategies. The analysis of the pottery from Monkodonja has shown that pithoi were stored in special rooms (storerooms) and were standardised in terms of volume.⁵³ Smaller vessels, particularly dishes used for distributing food portions, were also standardised,⁵⁴ and meat and fish were portioned.⁵⁵ All these indicators point to a system of collective food provisioning,⁵⁶ which supports the interpretation of Monkodonja

⁴⁷ Hellmuth Kramberger 2017, 52–57, 60–63, Figs 23–30, 33–34.

⁴⁸ Hellmuth Kramberger 2017, 337–391; Mihovilić, Teržan 2022, 390–394.

⁴⁹ Cf. Hellmuth Kramberger 2017, 337–391; Mihovilić 2020, 115–145, Figs 9, 13, 15, 18, 20.

⁵⁰ Settlements enclosed with walls also appear around 1700 BC on Cyprus, at the beginning of the local Late Bronze Age: see Bartelheim, Kizilduman, Müller 2019. Furthermore, the contemporary finds recovered on Cyprus and Crete include tripods used for special food preparation and are also characteristic of the cooking ware of the Castellieri culture, cf. Taramides 1999, 47–63, Figs 27–42; Hellmuth Kramberger 2017, 215–220, Figs 183–188; idem 2022.

⁵¹ Cf. e.g. Recchia, Cazella 2019.

⁵² At roughly the same time in the Early Bronze Age, fortified settlements with stonework walls also appear in central Europe, see e.g. Hlasek 2019; Jędrzyk, Przybyła 2019; Metzner-Nebelsick et al. 2021; Nebelsick et al. 2022; Nebelsick, Metzner-Nebelsick 2024.

⁵³ Hellmuth Kramberger 2017, 312–315, Figs 250–252; idem 2018a, 374–379, Figs 3–4; idem 2018b.

⁵⁴ Hellmuth Kramberger 2017, 315–317, Fig. 253; idem 2018a, 378–379, Fig. 4: 3; idem 2018b.

⁵⁵ Becker 2001.

⁵⁶ Kroll 2015.

⁴¹ See e.g. Meller et al. 2013.

⁴² For Slovenian readers, see the book review in Cássola Guida 2022 (Slovenian translation by Peter Turk).

⁴³ Cf. e.g. Leghissa 2021, Figs 2, 3, 7; Marović, Čović 1983, 209–214, Fig. 15; Forenbaher 2018.

⁴⁴ Hellmuth 2012; Hellmuth Kramberger 2017, 126–129, 95–201, 212–215, Figs 97, 182.

⁴⁵ Hellmuth Kramberger 2020.

⁴⁶ See also Bernardini et al. 2024a.

as a central settlement⁵⁷ and also invites a comparison with similarly organised communities in the Aegean.⁵⁸ On the Carso triestino, the hillfort at Jelarji/Elleri⁵⁹ may have been a central settlement similar to Monkodonja, while this was not the case for Trmun.

The question naturally arises as to how many hillforts on the Kras, in addition to the already mentioned ones on Jelarji/Elleri, Slivia and Trmun, were actually established during the earliest phase of the Castellieri culture. For many sites, an early origin can only be hypothesised, for example for Monte Grisa/Griža near Prosecco/Prosek,⁶⁰ Sv. Mihael above Štorje,⁶¹ Tabor near Vojščica,⁶² Marija Snežna near Črnotiče,⁶³ Sermin⁶⁴ and Piran,⁶⁵ as the pottery published so far does not permit a more precise dating within the Early or Middle Bronze Age. The density of hillforts on the Kras during these periods thus remains unknown.

In addition to hillforts, the Kras also hosts unfortified settlements on elevations, such as Brgod near Kozina on the Podgraje Kras,⁶⁶ and within dolinas.⁶⁷ The latter have been exhaustively discussed by Tomaž Fabec and Dimitrij Mlekuž Vrhovnik, who investigated some twenty dolinas on the Divača Kras and predominantly dated them from the mid-3rd to the mid-2nd millennium BC. The recovered pottery finds being very modest and barely suitable for typo-chronological analysis, their dating relies mainly on a series of radiocarbon dates (see here Fabec, Mlekuž Vrhovnik, Fig. 3). The stratigraphy in some of the dolinas suggests they were probably visited only occasionally. This

raises the question whether they may hold traces of temporary dwellings, perhaps of shepherds, similar to those documented in the dolina at Zapolje near Logatec and in the dolinas in the Adriatic hinterland of central Dalmatia. On the basis of pottery, Ante Milošević and Blagoje Govedarica interpret the latter as dwellings attributable to the Ljubljana culture of the Adriatic type, that is to the Late Eneolithic.⁶⁸ Fabec and Mlekuž Vrhovnik instead lean towards interpreting these features as traces of pastoral clearance burning, an explanation that is not entirely convincing as it does not explain the albeit rare pottery and metal finds as traces of human presence (see here Fabec, Mlekuž Vrhovnik, Pls 1–4). The dolinas probably constituted the economic hinterland of the hillforts, providing fertile soil for cultivating crops in the otherwise stony karst environment. The two authors also discuss the stone cairns and walls that dot the karst landscape. They interpret them as evidence of land clearance and parcel division, and thus of the formation of a cultural landscape. As much as their interpretation is reasonable, the proposed dating is problematic, as such activities can be traced from prehistoric times up to the present day. Recently, a symposium was held in the Škocjan Caves Regional Park that dealt with drystone construction in Slovenia (*Suhozidna gradnja na Slovenskem med teorijo in prakso*), with the motto 'We are assemblers of stone' (*Mi smo od kamna skladatlni*), where the speakers demonstrated that drystone construction is a living skill in Istria and the Kras, continually practised from ancient times to this day and inscribed both in the Register of the Intangible Cultural Heritage of Slovenia and on the UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity.⁶⁹ Fabec and Mlekuž Vrhovnik reportedly recorded more than 25,000 cairns across the Kras, though this number potentially spans four or five millennia and therefore tells nothing of their density during the Bronze Age. Only some of them, such as those at Goriče near Famlje and Grižce near Dolenja vas in the vicinity of Senožeče, were probably already formed in the Bronze Age.⁷⁰ Some cairns may also be sepulchral

⁵⁷ Hänsel, Mihovilič, Teržan 2015, 53–59, 495–499, Figs 15, 17, 331.

⁵⁸ Hellmuth Kramberger 2017, 317–318; idem 2018a; idem 2018b; idem 2022; idem 2024.

⁵⁹ Maselli Scotti 1988–1989; Urban 1993, 383–384, Pls 1: 2–18; 2; Flego, Rupel 1993, 207–214; Maselli Scotti 1997; Maggi, Pieri Ventura 2017.

⁶⁰ Flego, Rupel 1993, 151–154.

⁶¹ Guštin 1979, 34, 66, Pls 9–10; Turk 2010.

⁶² Patricija Bratina presented the results of the 2010 excavations on Tabor near Vojščica at Gabrovec Day 2024, see also Bratina 2018a, 174–176, Figs 1–2; idem 2018b, 96.

⁶³ Župančič 1990, 21, 25.

⁶⁴ Svetličič 1997; Sakara Sučević 2008, 440–443, Fig. 4.

⁶⁵ Sakara Sučević 2008, 444, Fig. 7; Karinja 2013, 31, 109; Teržan 2023, 144–145.

⁶⁶ Bavdek 2003a; idem 2003b; idem 2005.

⁶⁷ Bavdek 2003a; idem 2003b; idem 2018. A dolina site has been investigated at Zapolje near Logatec and revealed Bronze Age Castellieri pottery that includes a fragment of a tripod; unpublished report Olić 2006.

⁶⁸ Milošević, Govedarica 1986; Milošević 1998, 38, Fig. 60.

⁶⁹ The scientific conference took place on 10 April 2025 and the contributions will be published in special proceedings (information by Manca Vinazza, co-organiser and co-editor).

⁷⁰ Osmuk 1988, 196–197, Fig. 10 (a fragment of a ladle could even be dated to the Bronze Age: see Hellmuth Kramberger 2017, 230–232, Fig. 201. Bratina reports that

in nature, such as are characteristic of the Bronze Age Castellieri culture in Istria⁷¹ and may hence also be expected on the Kras. In fact, a sepulchral cairn (stone mound or barrow) containing a stone cist with an inhumation burial was unearthed at Rabotnica above Branik and was already known to Carlo Marchesetti.⁷² He also mentions other examples, though excavations at Ostri vrh and topographic surveys elsewhere revealed them to be Early Iron Age defensive towers built along the northern edge of the Kras.⁷³ Another possible sepulchral cairn (mound/barrow) may have existed below Trstelj, as suggested by the find of a bronze dress pin dated to the Middle Bronze Age BA B1 phase⁷⁴ (see here Fabec, Mlekuž Vrhovnik, Pl. 4: 1). To sum up, studying the formation of the cultural landscape on the Kras, with its many facets from caves and dolinas to cairns and boundary walls, offers interesting new perspectives for understanding the Castellieri culture and its spatial management during the Bronze and Iron Ages. Further research will undoubtedly refine this picture and help more precisely assess the function and chronology of the various traces of human activity.

Moving to the Vipava Valley, numerous Bronze Age settlements have also been documented in the valley and its fringes in recent decades, particularly in advance of motorway construction. Patricija Bratina published a map of the area,⁷⁵ which is impressive and plots prehistoric settlement sites along the northern, sunlit edge of the Vipava Valley. Most lie below the steep slopes of the Trnovski gozd plateau and appear to trace the main eastbound route towards the pass at Razdrto.⁷⁶ These settlements can predominantly be found on elevated and naturally protected locations, such as Slokarji near Lokavec, Školj above Ajdovščina and Stari grad above Vipava, although several are

similar ladles were found among the Bronze Age artefacts from the Vipava Valley); Osmuk 1992, 208. Patricija Bratina also reported on Grižce near Dolenja vas in her presentation at Gabrovec Day 2024.

⁷¹ Mihovilić, Teržan 2022.

⁷² Marchesetti 1903, 50; Marchesetti 2020, 59–60; Bratina 2018b, 97, Fig. 7; Hobič 2020, 204 (LiDAR image).

⁷³ Teržan, Turk 2005; Teržan, Turk 2014, 605–610; Teržan, Turk 2021.

⁷⁴ Cf. e.g. Innerhofer 2000, 34–38, Pls 2: 4; 3: 3–5.

⁷⁵ Bratina 2018a, 174, Fig. 1, see also Bratina 2009–2010; Turk, Svetličič 2021, 20–21, Fig. 6.

⁷⁶ A spear butt was found in the area of Razdrto, see Šinkovec 1995, 91–92, Pl. 26: 174; see also Fabec, Svolfjšak 2025, 6–15, Figs 1–4, 11, 15.

also situated in the lowlands or on the slopes of lower-lying hills.⁷⁷ These hillforts and other settlements differ from those on the Kras in their spatial setting and also lack the massive stone architecture characteristic of the Kras hillforts. Interestingly, the pottery from these sites shows commonalities with the pottery of the Bronze Age Castellieri culture, on the one hand, and with that from sites in Friuli, on the other.⁷⁸ Their cultural attribution therefore remains uncertain. The finds from Zemono near Vipava, radiocarbon dated broadly to 1882–1663 cal BC, those from Log near Vipava, radiocarbon-dated to 1447–1266 cal BC (or 1516–1377 cal BC) and from several other sites provide a solid basis for distinguishing between the pottery of the Early (BA A2), Middle (BA B/C1) and Late Bronze Ages wider across western Slovenia.⁷⁹ Ana Kruh reported on a lowland Bronze Age settlement newly discovered in the urban core of present-day Ajdovščina;⁸⁰ it may have been a lowland hamlet associated with the roughly contemporary hillfort on Gradišče above Ajdovščina.⁸¹ Also of interest is the settlement on Col, located northeast of Ajdovščina at the edge of Trnovski gozd and offering a view that reaches as far as the Friuli Plain. This settlement presumably controlled a route that did not lead across Razdrto, but rather followed a shorter alternative route across Hrušica and from then on also leading to Vrhnika that was the starting point of the navigable eastbound route along the Ljubljana and the Sava. The alternative route thus appears to have been important already in the Bronze Age and not only later, in the Roman period.⁸²

⁷⁷ Patricija Bratina reported on these sites at Gabrovec Day 2024; see also Bratina 2018a, 174, Fig. 1. However, she also raised the possibility that the known settlement pattern merely reflects the current state of research, as the flysch geology at the southern edge of the valley hinders both identification and preservation of archaeological remains. See also Murgelj 2021, 105–106, Fig. 3: 5–10, Pl. 1: 5–10.

⁷⁸ At Gabrovec Day 2024, Giovanni Tasca discussed the Bronze Age in Friuli, but unfortunately did not submit an article for this volume of *Arheološki vestnik*. See also Bratina 2018a; idem 2018b; Borgna et al. 2018.

⁷⁹ Bratina 2003a; idem 2003b; idem 2014a, 563–567, 569–579; idem 2018a.

⁸⁰ See also Kruh, Urek 2020.

⁸¹ Ana Kruh presented the Bronze Age finds from Ajdovščina at Gabrovec Day 2024, but unfortunately did not submit her contribution for this volume of *Arheološki vestnik*. For Gradišče above Ajdovščina, see Svolfjšak 1988–89, 369–376, Figs 6–7, Pls 1, 2, 3: 10–16.

⁸² See e.g. Kos 2019 with references.

Possibly associated with this route is the bronze flanged axe attributable to the transitional period between the Early and the Middle Bronze Ages, which was found at Podjesen, close to Predgriže near Črni vrh nad Idrijo.⁸³ Based on the rather modest pottery finds, Teja Gerbec and co-authors date the settlement at Col towards the end of the Middle and the Late Bronze Age (see here Gerbec, Klasinc, Košir).⁸⁴

Certain types of Castellieri pottery, for example the tripod vessels characteristic of the Istrian Castellieri culture,⁸⁵ as well as certain types of storage vessels and jars with standardised grip forms, occur beyond the Kras and the Vipava Valley in Notranjska⁸⁶ and even in Gorenjska.⁸⁷ They may be associated with transhumant pastoralism. Of particular significance in connection with main traffic routes are the sites or outposts at mountain passes. One such outpost is at Goli vrh, which undoubtedly controlled the pass at Preval/Razdrto just below Mount Nanos.⁸⁸ Another one is at Sovič above Postojna,⁸⁹ which offered a view to the Razdrto Pass on one side and towards Pivka on the other, thus visually dominating the entire Postojna Gate area. Another such site lies at Farjevka on Babno polje,⁹⁰ near the pass leading towards the Kvarner Bay. Complementing these outposts strategically positioned along the main routes crossing Notranjska are the hillforts along the ridge of Taborški greben between Pivka and Šembije, which lined the way towards the Kvarner Bay. Bronze Age finds from these sites are still

relatively scarce, but have been documented at Gradišče near Šembije, Gradišče above Knežak, Gradišče on Čepna, Šilentabor and elsewhere, suggesting that some of them may already have been in use in the Early Bronze Age (see here Laharnar, Murgelj, Turk, Fig. 7).⁹¹ This makes the results of the recent excavations at Breg near Šembije all the more important, revealing the remains of a small hillfort with a stonework wall dating to the Middle and Late Bronze Age (see here Laharnar, Murgelj, Turk).⁹² As on the Kras, the a series of cairns and walls came to light in the vicinity of the site, some of prehistoric date, which are also interpreted as traces of transforming the karst landscape into cultivated areas for mixed farming and pastoral activities (see here Laharnar, Murgelj, Turk).

At the northern edge of Notranjska, the settlement on Tičnica above Vrhnika appears to belong broadly to the same period as the settlements on Sovič above Postojna,⁹³ on Breg near Šembije and at several other sites in the Vipava Valley, for example at Ajdovščina and Col. Small-scale investigations have recently been conducted on the hill of Tičnica. The analysis of the recovered pottery finds suggests that the settlement began during the Oloris–Podsmreka horizon (Middle Bronze Age) and remained in existence into the Early Iron Age. This finding is supported by the discovery of an associated necropolis, located near the north-western entrance to the settlement.⁹⁴ Excavations have shown that the settlement was protected with a rampart only in the Early Iron Age, while during the Bronze Age it appears to have been unfortified (see here Gaspari, Vinazza).⁹⁵ Regardless of the fortification, its position with a commanding view over the marshy plain of the Ljubljansko barje suggests that it functioned as an important control point along the route mentioned above. In this respect, the settlement on Tičnica is similar to those on Sovič, Goli vrh and Col, but played an additional role in the transshipment of goods from overland routes to the navigable waterway along the Ljubljanica and Sava.⁹⁶

⁸³ Turk, Svetličič 2021, 12–22, Figs 1, 5.

⁸⁴ According to Bratina, the Nova Gorica office of the Slovenian Institute for the Protection of Cultural Heritage also keeps pottery from Col, most of which dates to the Late, some also to the Middle Bronze Age.

⁸⁵ Mihovilič 1995, 32–34, Map II; Hellmuth Kramberger 2017, 215–220, Figs 183–188; idem 2022. At Gabrovec Day 2024, Anja Hellmuth Kramberger and Miha Kunstelj discussed the influences of the Castellieri culture in central Slovenia, but unfortunately did not submit a written article.

⁸⁶ For the tripod, see Horvat, Bavdek 2009, 35–36 (Goli vrh above Razdrto, Zapolje in Logaško polje, Farjevka in Babno polje, Breg near Šembije).

⁸⁷ See Leghissa, Plestenjak 2025, 329–330, Pls 7: 7–8; 9: 16; Teržan, Škvor Jernejčič 2025, 295.

⁸⁸ Horvat, Bavdek 2009, 35–36, Figs 1–3; 18: 9–10; Laharnar 2022, 33.

⁸⁹ Bavdek et al. 2016; Bavdek 2021, 269–275, Figs 4–11; Bavdek, Križman 2022; Omahen Gruškovnjak 2021, 312–314, Pl. 5: 60, 67; Laharnar 2022, 46–47.

⁹⁰ Bavdek 2006; Bavdek 2018, 166, Fig. 5; Horvat, Bavdek 2009, 35–36; Laharnar 2022, 244–245.

⁹¹ See also Laharnar 2022, 92–107, 121–122.

⁹² Laharnar 2022, 122–126.

⁹³ For the radiocarbon dating, see Bavdek 2021, 273–274, Fig. 9.

⁹⁴ Anja Ipavec (Stik d.o.o.) led the archaeological excavations of the cemetery, conducted in 2022 and 2023.

⁹⁵ See also Gaspari, Masaryk 2009.

⁹⁶ For Roman-period *Nauportus*, see Horvat 1990; Horvat 2020; Mušič, Horvat 2007; Žerjal 2024.

Several new settlement and other finds dating to the late part of the Middle and beginning of the Late Bronze Age are also known from the valleys of the Rivers Soča and Nadiža. Evidence includes Bronze Age settlement traces at Most na Soči (on both sides of the canyon at the confluence of the Rivers Idrijca and Soča),⁹⁷ at the hillfort on Sv. Volar near Robič and in the cave sites of Velika jama and Turjeva / Kovačeva jama near Robič (see here Mlinar, Fig. 1). Velika jama also yielded pottery from the Early Bronze Age,⁹⁸ while the finds from Turjeva jama are probably slightly later.⁹⁹ The latter cave also revealed bronze artefacts, including two Peschiera type daggers that represent either a hoard find or select ritually deposited objects.¹⁰⁰ The newly detected Bronze Age sites and stray finds, which Miha Mlinar presents in this volume, indicate that Bronze Age settlement of the Soča Valley must have been relatively intensive, particularly in the Late Bronze Age. They also suggest the existence of important routes and river crossings leading in different directions towards or across Alpine passes to Kärnten/Koroška and Gorenjska (see here Mlinar, particularly Fig. 1).

Our knowledge of the Early and Middle Bronze Age burials and cemeteries in Notranjska and the Kras remains very limited. We would expect stone burial mounds on the Kras since the region formed part of the Castellieri culture similarly as Istria, though the burial practices there do show a degree of diversity with regard to the construction, the form of grave cists and burial rite.¹⁰¹ Only few have so far been investigated, for example the already-mentioned stone mound at Rabotnica near Branik.¹⁰² As in certain parts of Istria,¹⁰³ Dolenjska¹⁰⁴ and Lika,¹⁰⁵ burial in caves has also been attested; among the instances is the pithos burial of a child in the cave of Grotta di S. Croce on the Carso triestino.¹⁰⁶

Stray metal finds are also extremely rare and can be seen as potential indicators of burials. They

include the already mentioned bronze flanged axe from BA B1 found near Črni vrh above Idrija.¹⁰⁷ There are also three daggers with a triangular, oval or trapezoidal hilt plates, found in the cave of Jernejeva jama near Črni Kal,¹⁰⁸ at Sv. Anton near Kortina and at Piran,¹⁰⁹ which rank among the characteristic weapon types of the Middle Bronze Age (BA B–C). They may point to a period of unrest, alongside the changes in the fortification system and the finds from Monkodonja dating to the 16th or 15th century BC. A similar possibility arises in connection with a bronze tanged sword found in the hillfort at Avber on the Kras. This is a sword of the Sprockhoff/Cowen Ia or Annenheim type, characteristic of the transitional period between the Tumulus culture and the early phase of the Urnfield culture across much of central Europe and in nearby northern Italy.¹¹⁰ On the Kras, it may also mark the transition from the old era to a new one, namely the Late Bronze Age.

III. – Late Bronze Age

The Late Bronze Age was already discussed at Gabrovec Day 2019, which was devoted to Notranjska and the Kras during the Early Iron Age.¹¹¹ The earlier findings will therefore only briefly be presented here and supplemented with new finds. The Late Bronze Age, the time of the Urnfield culture, is a period when parts of western Slovenia are believed to have become more intensively settled. The hillforts on the Kras clearly continued the tradition of the Castellieri culture.¹¹² Some of the settlements on the Kras, in Posočje and Notranjska had already been established during the Early or Middle Bronze Age, remained inhabited throughout the Late Bronze Age and continued more or less uninterrupted into the Early Iron Age; such sites include Sv. Mihael near Štorje,¹¹³ Štanjel,¹¹⁴ Zagrajec and perhaps

⁹⁷ Svoljšak 1988–89; Mlinar 2020, 39, 91, Pl. 15: A.

⁹⁸ Bressan 1988–1989, 519, Pl. 1: 5, 8, 9; Bernardini et al. 2024b, Fig. 2: 10.

⁹⁹ Bressan 1988–1989, 529–523, Pls 2–4; Kavs, Mlinar 2005.

¹⁰⁰ Čerče, Šinkovec 1995, 221–223, Pl. 142: A 1–11.

¹⁰¹ Cf. Mihovilić, Teržan 2022.

¹⁰² See Note 72.

¹⁰³ Mihovilić, Teržan 2022, 307.

¹⁰⁴ Murgelj 2018; Teržan, Škvor Jernejčič 2025, 301.

¹⁰⁵ Drechsler Bižič, 1979–1980; Teržan, Škvor Jernejčič 2025, 301.

¹⁰⁶ Moretti 1983, 133–134, Pl. 37, Figs 19, 20.

¹⁰⁷ Turk, Svetličič 2021.

¹⁰⁸ Župančič 1990, 19.

¹⁰⁹ Šinkovec 1995, 94–95, Pl. 27: 180–181, 183; idem 1996, 142.

¹¹⁰ Šinkovec 1995, 105, Pl. 30: 206; Harding 1995, 33, Pl. 10: 64; cf. e.g. De Marinis, Salzani 2005, 404–405, Fig. 11.

¹¹¹ Teržan 2021a, 231–234; Bavdek 2021, 269–283, App. 1; Bratina 2021, 377–394, Fig. 11.

¹¹² Bratina 2018; idem 2021, 377–394, Fig. 1.

¹¹³ Guštin 1979, Pls 7: 3, 8; 8: 1, 2, 9 (pottery with pseudo-cord decoration)

¹¹⁴ Bratina 2021, 388; idem 2019.

others.¹¹⁵ Some may have been established anew,¹¹⁶ for example those at Tomaj,¹¹⁷ Tabor near Vrabče¹¹⁸ and perhaps on Volčji Grad near Komen,¹¹⁹ as well as Grašišče above Grgar,¹²⁰ at Most na Soči as mentioned above,¹²¹ Hrašče on the edge of the Vipava Valley¹²² and Cvinger near Dolenja vas in Notranjska.¹²³ Radiocarbon dates are available from Tomaj, Tabor near Vrabče and Grašišče above Grgar, and indicate that these settlements were established/ existed around 1000 BC (Fig. 2).¹²⁴

This dating is supported by pottery finds, particularly those with pseudo-cord decoration. As already demonstrated in the discussion on the beginnings of the Early Iron Age in Notranjska and the Kras, pottery with this decoration appears across a wider area between Istria and the Po Plain during *Bronzo finale* 2–3, or Ha A2/B1 according to the central European chronological framework.¹²⁵ In addition to the pottery, certain bronze artefacts, for example those from Cvinger near Dolenja vas¹²⁶ and a mould for casting winged

axes and rings from the settlement at Sermin¹²⁷, are also harbingers of new forms of tools, weapons and jewellery. Together they mirror the changes and innovations in material culture that appear to have affected the wider hinterland of the northern Adriatic between Istria and the Po Plain.

A similar impression can be gained from one of the best known archaeological sites of this period in western Slovenia, namely Škocjan near Divača on the Kras. It comprises a vast settlement complex,¹²⁸ several cemeteries, recently also burials unearthed at Matavun (see here Vojaković et al., Fig. 1), as well as the famous hoard finds from the abysses of Mušja jama and Skeletna jama, or Jama I and Jama II at Prevala.¹²⁹ Typo-chronological analyses of the objects recovered from both abysses show that deposition or ritual offering took place there between the 12th/11th and the 8th/7th centuries BC.¹³⁰ We therefore hypothesise that the entire Škocjan area represented a cult centre of supra-regional importance. This hypothesis rests on several observations. Firstly, the settlement enjoys an extraordinary position above the precipitous cliffs with the sinkhole of the River Reka below. Secondly, the bronze objects of diverse provenance deposited in both abysses, but especially in Mušja jama, are of a votive nature. Thirdly, the settlement is associated with several cemeteries located in different places, but all characterised by cremation burial as a funerary practice that was new in the Late Bronze Age compared with that of the Middle and Early Bronze Ages. And last but not least, the grave goods from the cemeteries at Brežec,¹³¹ Ponikve¹³² and Matavun (see here Vojaković et al.) show differences in terms of provenance and composition. Bioarchaeological analyses of the skeletal remains from the newly found graves at Matavun have indeed revealed isotopic differences in strontium content, suggesting that at least one of the five individuals buried there was of foreign origin (see here Vojaković et al., Figs 11–12). We therefore conclude that the population living

¹¹⁵ Bratina 2021, 388–392, Figs 7–10; Vinazza 2021, 420–421, Figs 1–2.

¹¹⁶ In the absence of large-scale and systematic archaeological excavations and with the available evidence largely coming from small-scale rescue investigations, it is currently difficult to ascertain whether these settlements/hillforts were entirely newly founded or rather established previously and continually inhabited into the Late Bronze Age. Pottery sherds attributed to the Middle Bronze Age have been unearthed, for example, during trial trenching at Tomaj (Fabec, Vinazza 2018, 27) and Grašišče above Grgar (Bratina 2022, 483, Pl. 5: 13–17).

¹¹⁷ Bratina 2018a, 377–388, Figs 2–6; idem 2018b, 96–100, Figs 8–10.

¹¹⁸ Vinazza 2021, 420–422, 425–426, Fig. 3 (Phase 1).

¹¹⁹ Preložnik 2012; Vinazza 2012, 44–45, Fig. 9: 42.

¹²⁰ Bratina 2009; idem 2022. This hillfort also revealed sherds characteristic of Middle Bronze Age pottery: Patricija Bratina 2022, 483, Pl. 5: 13a–17. For Bronze and Iron Age sites on Banjška planota and Kanalski kolovrat, see also Gerbec 2018; idem 2021, 137–140, Figs 10–12.

¹²¹ Svolfšak 1988–1989; Mlinar 2020, 39, 91.

¹²² Bratina 2018a, 178–179, Fig. 5. According to Patricija Bratina, the pottery from this settlement mostly dates to the Early Iron Age, but includes several sherds from the early part of the Late Bronze Age. The settlement is associated with a cemetery at Zidanca, with radiocarbon dates from several graves indicating a time between the 11th/10th and the 9th century BC: see Bratina 2014c.

¹²³ Bavdek 2018; Bavdek 2021, 275–279, 282–283

¹²⁴ Bratina 2014b, 587–593; idem 2021, 393, Fig. 11; idem 2022, 486–487, Fig. 18; Vinazza 2021, 428–429, Fig. 5.

¹²⁵ Teržan 2021a, 232, 252–253; Bavdek 2021, 276, 296–297, Pl. 2: 18, 21.

¹²⁶ Bavdek 2021, 276–277, Pl. 3: 15.

¹²⁷ Snoj 1992; Žbona Trkman, Bavdek 1995a, Pls 95: 2; 103–107; idem 1996, 59–65, Fig. 2.

¹²⁸ Turk, Hrobat, Bratina 2016, Fig. 13; Teržan 2016, 415–430. Ciglencečki (2024) believes the extent of the settlement to be much greater than identified thus far.

¹²⁹ Szombathy 1912; Teržan, Borgna, Turk 2016.

¹³⁰ Teržan, Borgna, Turk 2016.

¹³¹ Ruaro Loseri et al. 1977; see also Teržan 1990, 69–72, Fig. 14; Teržan 2016, 418–424; Teržan 2021b, 180–194, Figs 1–3, 6–7.

¹³² Ruaro Loseri, Righi 1982.

at Škocjan during the Late Bronze Age and the transition to the Early Iron Age was heterogeneous and combined elements of cultural groups from different geographical regions.

There are very few known cemeteries that would be roughly contemporary with those at Škocjan, i.e. dating to the Late Bronze Age and the transitional period into the Early Iron Age. One has been investigated at Santa Barbara/Korošci, associated with the hillfort at Jelarji/Elleri,¹³³ another at Zidanca near Hrašče above the Vipava Valley,¹³⁴ then there are individual graves unearthed at Cvinger near Dolenja vas at Lake Cerknica¹³⁵ and possibly at Piran.¹³⁶ This is also the time when new settlements were presumably established in the Soča Valley, as suggested by the earliest graves from Tolmin¹³⁷ and Most na Soči.¹³⁸ These settlements witnessed a demographic expansion in the Early Iron Age, when the settlement at Most na Soči, for example, developed into the centre of the Sveta Lucija cultural group as revealed by its cemetery with several thousand graves.¹³⁹

A number of other hoards dating to the Late Bronze Age, that is the Urnfield period, is known from western Slovenia. These differ in both composition and depositional context from the two Škocjan hoards. They have already been discussed in the context of Hallstatt groups in Notranjska, the Kras and Posočje,¹⁴⁰ hence only a brief summary of their possible interpretations is given below.

Standing out among them is the hoard found more than a century ago on Sv. Marko above Šempeter pri Novi Gorici. It came to light at the edge of a settlement, placed in two large vessels (*bothroi*) and composed of bronze artefacts gradually deposited between the 13th/12th and the 7th/6th centuries BC, over several centuries from the beginning of the Late Bronze Age to the developed Early Iron

Age.¹⁴¹ As Peter Turk has shown, it may plausibly be interpreted as an exceptionally valuable collective treasure comparable in concept to *favissae Capitolinae* of archaic Rome. Turk named the hoards similar to this one in composition and find context within or near settlements as the 'Bologna, San Francesco – Šempeter' type.¹⁴²

Other hoards, for example the two from Kanalski vrh,¹⁴³ those from Bate¹⁴⁴ and Grgar near Nova Gorica,¹⁴⁵ as well as the hoard recently found below Mali Gradec near Drežnica (see here Mlinar, Figs 1, 4–7) in Posočje and those from Obroba above Bač and Drskovče near Pivka (see here Laharnar, Murgelj, Turk, Pl. 9) were situated in the wilderness, in uninhabited natural settings, those in Posočje often in rugged rocky terrain and in rock fissures. In contrast to the Šempeter hoard, these generally contain objects deposited within a relatively short period of time and are therefore believed to result from a single depositional event. Most are dated to Ha A1–2 and Ha B1–2, that is between the 12th and the 10th–9th centuries BC, although some are later,¹⁴⁶ for example the hoards from Mali Gradec near Drežnica. Recent research, particularly of the Kanalski vrh I hoard, indicate they were ritual deposits of a multi-layered, symbolic significance, perhaps involving technological or metallurgical, possibly even alchemical aspects,¹⁴⁷ but also an astronomical or cosmological note.¹⁴⁸ At the same time, they appear to have been placed at carefully selected sacred places in the natural landscape, settings intended for specific rituals and cult practices.¹⁴⁹ This interpretation is supported by two new hoards of identical composition from Notranjska, one found at Obroba above Bač and the other at Drskovče near Pivka, possibly also by the stray find of a sickle from Ravne near Pivka.¹⁵⁰ The hoard from Drskovče, found in an area between two small intermittent lakes, suggests the possibility that the deposits formed part of

¹³³ Montagnari Kokelj 1996; Montagnari Kokelj 1997; Škvor Jernejčič 2018, 538–548, Figs 2, 4; Tab. 3.

¹³⁴ Bratina 2014c.

¹³⁵ Bavdek 2021, 276, Fig. 15.

¹³⁶ Karinja 2013, 10–11, 106–107; Teržan 2023, 144–148, Figs 2, 7.

¹³⁷ Svoljšak, Pogačnik 2001; idem 2002; Teržan 2002, 86–87, 99–101.

¹³⁸ See e.g. Montagnari Kokelj (ed.) 1993, Pls 23: 2, 24.

¹³⁹ Montagnari Kokelj (ed.) 1993; Gabrovec, Svoljšak 1983; Teržan, Lo Schiavo, Trampuž 1984; idem 1985; Teržan, Trampuž 1973; Svoljšak 1984; Dular, Tecco Hvala (eds) 2018; Teržan 2022.

¹⁴⁰ Teržan 2021a, 244–246; Teržan 2022, 367–370.

¹⁴¹ Furlani 1995, 217, Pls 130–135; idem 1996, 73–88.

¹⁴² Turk 2001a, 158–162; Laharnar, Turk 2017, 89–93; Turk 2018, 398–403, Fig. 3.

¹⁴³ Žbona Trkman, Bavdek 1995a; idem 1995b; idem 1996.

¹⁴⁴ Fabec 2006.

¹⁴⁵ Čerče, Šinkovec 1995, 172–174, Pls 71–72.

¹⁴⁶ Turk 1996; idem 2018.

¹⁴⁷ Trampuž Orel, Heath 2001; Turk 2001b.

¹⁴⁸ Mihelič 2012.

¹⁴⁹ See e.g. Turk 2025.

¹⁵⁰ Šinkovec 1995, 112, Pl. 33: 222. Interestingly, the site is associated with the toponym Kal (meaning pond or watering place in English).

agricultural or fertility rites, perhaps dedicated to water deities. The persistence of such sacred natural sites throughout the Late Bronze Age and Early Iron Age is further illustrated by the remarkable discovery of as many as four hoards of different ages in a rock shelter at Mali Gradec near Drežnica. They differ in composition and thus suggest they were intended as offerings to different deities or numinous forces (see here Mlinar, Figs 1–7).

It should also be noted that the objects in several of these and many other hoards from Notranjska and Posočje, for example the Kanalski vrh I and II hoards,¹⁵¹ those from Veliki Otok near Postojna,¹⁵² Stari grad above Hruševje and Zgornja Košana,¹⁵³ particularly frequently include ingots and shaft-hole axes¹⁵⁴ usually deposited in the form of small fragments, as for example in Hoard I from Mali Gradec near Drežnica (see here Mlinar, Figs 5–6), and only rarely as (almost) complete pieces, such as those from the Šempeter hoard¹⁵⁵ or the example from Dolnji Zemon.¹⁵⁶ Their largely unusual chemical composition (high lead content) suggests they were not intended solely for metallurgical use, but circulated as a form of pre-monetary

currency.¹⁵⁷ The hammer-shaped ingots and the shaft-hole axes, which are characteristic types in contemporary hoards, have their origins in both form and meaning in the cultures of the Italian Peninsula (or perhaps even the eastern Mediterranean). This suggests the regions in Slovenia were integrated into a wider pre-monetary system that extended as far as the Alps, including its south-eastern fringes, where some hoard finds indicate that it persisted until the 6th century BC.

In Notranjska, the Kras and Posočje, the cultural traditions of the Late Bronze Age continued into the Early Iron Age, with some of the settlements developing into local or even regional centres, the burial customs changing little and cremation and urn burials remaining the norm, while the deposition of metal objects, particularly hoards of the 'Bologna, San Francesco – Šempeter' type, persisted as a distinctive phenomenon until the 6th century BC. Having said that, the Hallstatt cultural groups that formed in the following centuries, both the Sveta Lucija and the Notranjska–Kras group, show their own distinctive character and development.¹⁵⁸

Translation: Andreja Maver

¹⁵¹ Žbona Trkman, Bavdek 1995a, Pls 108–114A, 168–171; idem 1995b, 114B–118, 172–174.

¹⁵² Čerče, Šinkovec 1995, 227–228, Pl. 139; Turk, Turk 2019, 204–205, Fig. 253.

¹⁵³ Laharnar, Turk 2017, 89–93, Fig. 102; Laharnar 2022, 38, 53, 133, Figs 3.6; 3.11; 3.62.

¹⁵⁴ See Turk 2018, 398–400, Fig. 3; Nanut 2018, 139–148, Fig. 11, Pls 1–3; Teržan 2021a, 244.

¹⁵⁵ Furlani 1995, Pls 130–131.

¹⁵⁶ Šinkovec 1995, 33, Pl. 1: 5.

¹⁵⁷ Trampuž Orel, Heath 1998; Trampuž Orel 1999, 417–419; Laharnar, Turk 2017, 89–93.

¹⁵⁸ See Teržan 2021a; idem 2022. I would like to thank Alma Bavdek, Patricija Bratina, Anja Hellmuth Kramberger and Elena Leghissa for constructive discussions, information and advice. I also thank Mateja Belak for Figure 1, Manca Vinazza for Figure 2 and Andreja Maver for the translation into English.

Biba Teržan
 Oddelek za arheologijo
 Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
 Aškerčeva 2
 SI-1000 Ljubljana
 Ljubinka.Terzan@ff.uni-lj.si

Slikovno gradivo: Sl. 1 (izdelava: Mateja Belak, ZRC SAZU). – *Sl. 2* (izdelava: Manca Vinazza, FF UL).
Illustrations: Fig. 1 (elaborated: Mateja Belak, ZRC SAZU). – *Sl. 2* (elaborated: Manca Vinazza, FF UL).

Za podporo tej raziskavi niso bili pridobljeni ali analizirani nobeni novi podatki. / No new data were generated or analysed in support of this research.